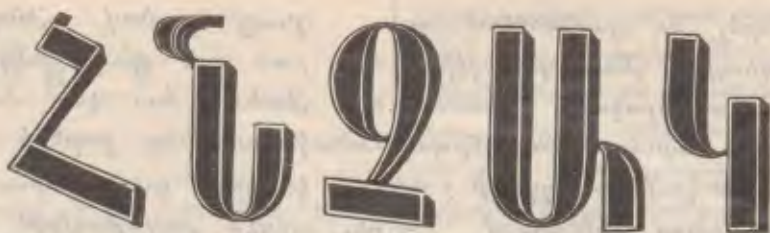

Hentchak :

ORGANE DU PARTI

RÉV. ARMÉNIEN

HENTCHAKISTE.

ADRESSE

M. BELLART,

85, Peckham Rye,

LONDON, S.E.

Angleterre.

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Յ Ա Ր Ի Չ Մ

Զարիզմի սպայակոյտի Ֆ ա ն Ֆ ա ր օ ն ն ե Ր ի զինւորական հանձարը, գլորելով Ռուսաստանն ամենախելագար մի պատերազմի եղերական արկածի մէջ, այսօր ամբողջ աշխարհի զիմաց երևան է գալիս իբրև հերոս ամենախայտառակ պարտութիւնների: Արա սնապարծ խրոխտանքի, նրա արտաքին խաբէական փայլի ու շքանշանների միմոսական զընկզընկոցների տակ չէ բաբախում մինչև իսկ մի սիրտ Վան-Արիստի, տխմար, բայց անկեղծ, այլ թաքնուում է մի սնտի միտք՝ զուրկ ամեն կազմակերպական ու վարչական տաղանդից, մի հողի՝ ապականւած ազահութեան ու կաշառակերութեան արբեցուցիչ տենչով, անբարտաւանութեան և ինտրիգների ախտով: Օօրը, Ֆինանս, վարչութիւն, բոլորն անկարգ, բոլորն անկազմակերպ, բոլորը հաստատուած բիւրօկրատական թղթակեր ձևականութեան վրայ միայն, և ամբողջ հսկայական երկիրը և ամբողջ հարիւր ու յիսուն միլիոն ժողովրդներն ընկած միահեծան մէկ անձի — ցարի ձեռքը, որ շրջապատուած է քսու ու փշաքանդ ծառաների վոհմակով, պարազիտ ներ սրանք և պարազիտ ինքը ցարը՝ հպած փողովդի մարմին, իբրև վաճառք — դա՛ է ցարերի կառավարական սխտեմը: Այդ բարձրագոյն ոճրագործները, կուլ տւած լինելով ահազին միլիարդներ իբր թէ զինւորական ծախսերի համար, ձեռք առած ու մշակած չեն ո՛չ մի նախապատրաստութիւն, ո՛չ մի նախազգուշութիւն, ո՛չ մի նախազիծ՝ մղելու համար որ և է պատերազմ: Ամենալկաթի յոխորտանքով և անխիղճ թեթևամտութեամբ նրանք զինւորական վաշտերին, այդ ծաղիկ երիտասարդութեան, խորտակել են տալիս հեռաւոր ծովերի յորձանքներում, դնում թնդանօթների բերանի առաջ և մահացնում Մանջուրիայի առաջապատների ձիւնի տակ: Այժմ ամեն պատերազմ

լստ ինքեան արդէն ամենամեծ ոճիրն է ընդդէմ մարդկութեան, ներկայ պատերազմն իր հանգամանքներով այդ տեսակէտից գերազանցում է բոլորին: Լինելով ամեն կերպ լիովին անպատրաստ՝ ցարիզը նեղուց պատերազմի դաշտ և դրանով իսկ երևան եկաւ ամենացինիկական, ամենատմարդի, զազանային կերպարանքի տակ իր վերաբերութեամբ դէպի ո՛չ միայն առհասարակ մարդկային, այլ իր սեփական հայրենակիցների կեանքը, դէպի դրա սրբութիւնը: Այդ էլ բաւական չէ. նա ցոյց տւեց անյուր սնապարծութեան ոգի, հոգս չը տանելով մինչև իսկ իր այն սովորութեան մասին, որ մարդկային դիակների լեռները դէթ իրան ծառայած լինէին իբրև պատւանդան իր յանցապարտ զոյութեան և իր արիւնշաղախ փառքին: Վա ցարիզմի միմիակ հիմքի, մարդկային մտից, արիւնից ու ոսկրներից կառուցւած հիմքի, խախտման ապացոյցն է արդէն: Վա ցարիզմի կատարեալ և ամօթալի սնանկութեան գոյժն է արդէն, որ ապացուցանում է նրա ապիկարութիւնը նոյն իսկ ինքնապաշտպանութեան մէջ, որ ներկայացնում է նրա կառավարական ամբողջ սխտեմն իբրև մահաշուք աւերակների անկերպարան մի կոյտ, որ վերջնական դատապարտութիւնն է նրա ամբողջ զոյութեան: Աւ ամբողջովին կառուցւած լինելով զինւորական և չի ու վնիկակաւն զրուութեան վրայ, այդ բէժիմն այժմ գնում գահավիժւում է նոյն գոռոզ Նէվայի ջրերում, որոնց ափերին գոռոզ Պետրոս Մեծը դրեց հիմքն այն երկաթաձուլ ապարանքի, որ Ռուսմանօվների ձեռքին ամբողջ Ռուսաստանից դարձրեց մի երբէք չը տեսնւած Բաստիլիա:

Պահպանելու համար իր խախտուող գոյութիւնը, արդարացնելու համար իր, այլ ևս պատմականապէս մեռած, բէժիմի raison d'être-ը, շտկելու համար իր կիսախարխուլ գահի փռած ոտքերը և այդ նպատակով շարունակելու համար իր Ֆինանսական պատերազմը Աւրօպայում, ցարիզը, զբաւելով Մանջուրիան, զրգոյց Ասիայի միջին դէպի պատերազմ: Ահա երազեց նաև

այդ պատերազմով խաբել իր պահանջիս ու շահանքիս բուրժուազիային հեռավոր ովկիանոսներում թաղած առասպելական հարստութիւնների մի րաժոժ, արւեստական կերպով հրահրեց միամիտ հասարակութեան զգւելի շօվինիզմը: Եւ այդ բոլոր ընթացքով նա եկաւ ծանրացաւ ու կենտրոնացաւ մի կէտի վրայ. — նա ճգնում է խաւարեցնել աշխատաւոր ժողովրդի, և մասնաւորապէս պրօլետարիատի, նախ այն զիտակցութեան նորածագ արթնութիւնը, որ սկսել է արւել լուսաւորել Ռուսաստանի սօցիալ-քաղաքական կեանքի վեհը, և ապա խեղդել նրա այն խորին ու շարունակ ծաւալող զգոհութիւնն իր ձգտումներով, որի ալիքներն արդէն սպառնական ու կործանարար զօրութեամբ սկսել են զարնւել ցարիզմի բերդի դէմ:

Եւ, նրա հաշիւները, սակայն, յայտնեցան օգային: Եւ շատ մեծ յոյս էր դրել իր գէնքի ոյժի վրայ: Էնց առաջին ամօթալի պարտութիւնները, որ շարունակուում են մինչև այսօր, ցրւեցին նրա պատրանքներն այդ նկատմամբ: Եւ պա նա մոռացել էր ի նկատի առնել իր սեփական օրգանիզմի փտութիւնը, որ սակայն հոտում է առաջնապէս, ձկան նման, գլխից: Եւ վերջը նա զիւրին էր կարծել պատերազմական արիւնաթաթախ վահանով ծածկել ու դոցել ժողովրդային պահանջների հզօր փուլկանի լիաբաց բերանը, որից վարհուրելի ուժով դուրս են ժայթքելու ժողովրդային սրտի ու մտքի կուտակած հուրերը և ազատութեան կրակով բոցավառելու Ռուսաստանի խաւարած ու չարաշուք հօրիզոնը: Ռուսաստանի պրօլետարիատն արդէն հզօր ձայնով բողոքում է այդ պատերազմի — որպէս և ամեն պատերազմի — դէմ՝ յանուն խաղաղութեան, յանուն ամեն ժողովուրդների եղբայրութեան, յանուն առաջադիմութեան:

Որպիսի էլ լինէր, սակայն, այդ պատերազմն հէնց իր սկզբից, ունենար ցարիզմը մասնակի յաղթութիւններ և կամ նոյն իսկ, ենթադրելով անհաւանականը, ունենայ նա վերջնական յաղթանակը, մի բան ակնյայտնի է, մի հետեանք անխուսափելի է: Գա է՝ Ռուսաստանի տնտեսական ու ֆինանսական սնանկութիւնը, նրա ժողովուրդների նիւթական թշուառութիւնը, երկրի ինդուստրիայի և առևտրի անդամալուծումը և աշխատաւոր դասակարգից միլիոնաւորի անխիղճ շարտուկը փողոցները, անդործ, սոված, մերկ:

Իայց դրանով հանդերձ ակներև է մէկ այլ բան ևս, օրւայ խնդիր է դառնալու մէկ այլ հետեանք ևս: Գա՝ մօտալուտ անկման հաւանականութիւնը ցարերի լէժիմի, որ վերջնական կերպով դատապարտւած պէտք է համարել արդէն քաղաքակիրթ մարդկութեան առաջ: Եւ այդ անկումը նշանակում է վախճան ոչ միայն դէսպոտական լէժիմի մէկ ամբողջական ղանդւածի, այլ վախճան մէկ ամբողջ աշխարհի՝ աղբիւր, բոյն ու կենտրոն ամեն անարդարութիւնների, ամեն բռնութիւնների, ամեն ոճիրների, մէկ աշխարհ, որ իր գոյութեամբ տապանաբարի պէս ծանրացել է որպէս իրա, նոյնպէս և այլ երկիրների ժողովուրդների ճակատագրի վրայ, դահիճ նրանց գլխին և զերեզմանափոր նրանց ազատութեան. մէկ աշխարհ, որ իր կառավարական սխտեմով կապարի պէս ընկել է ամբողջ քաղաքակիրթ մարդկութեան խղճի ու գործերի վրայ, պատւաստելով նրա ազատ կեանքին հնութեան, յետադիմութեան ու պատերազմային վայրենութեան ակտն ու խելագարութիւնը:

Եւ դէ ցարիզմը՝ համաճարակ իր երկրի համար, համաճարակ ամբողջ մարդկութեան համար:

Տապալել ցարիզմը և ամենալայն դէմօկրատական հիմունքների վրայ հաստատել քաղաքական նոր լէժիմ, իբրև ուղի առաջադիմութեան, տանող դէպի սօցիալիզմի յաղթանակը — դա՝ է այն մեծ ու պատմական գործը, որ այսօր ընկել է բաժին Ռուսաստանի Սօցիալ-Դէմօկրատիայի վրայ, երկրի պրօլետարիատի այդ առաջաւոր զնդի վրայ, որ կազմւած է Ռուսաստանի բոլոր ազգութիւնների զիտակցական պրօլետարիատից և որի շարքերում հայ սօցիալ դէմօկրատիան էլ դրաւել է արդէն իր տեղը և ունի իր լրացնելիք դերը: Եւ իր այդ մեծ գործով Ռուսաստանի Սօցիալ-Դէմօկրատիան՝ տապալելով ցարիզմը՝ տապալած կը լինի բոլոր նապետական լէժիմ այլ երկիրներում ևս և քաղաքակիրթ մարդկութիւնը կը փրկէ իր ազատութեան, զարգացման ու բարօրութեան ամենաոխերիմ և ամենաատելի թշնամիից:

Ս Ա Ս ՈՒ Ն

Մի քանի ժամանակից ի վեր շարունակ լուրեր են հասնում Սասնոյ մասին, լուրեր՝ գուժող ծանր դէպքեր և թելադրող տիուր նախագագուցներ: Այդ լուրերը, իրանց ամփոփ ձևակերպութեամբ, կայանում են նրանում, թէ Սասուն կան հայ յեղափոխականներ, որոնք պատրաստում են ինքնապաշտպանութեան և որ, միւս կողմից, քիւրդ ցեղեր ու օսմանեան զօրքեր հաւաքւում են Սասնոյ շուրջը «Ֆեսագչիներին կաշնաւորելու»: Մենք արդէն գիտենք, թէ այդ վերջին խօսքն ինչ է նշանակում, երբ մանաւանդ նրա գործադրողներն են արիւնարբու քիւրդերը և օսմանեան կողպատասէր զօրքերը: Այդ միակ խօսքն աղբիւր է յորդառատ արեան, որովհետեւ «Ֆեսագչիներ» բռնել՝ սուլթանի ստրուկների բերանում համանիշ է՝ կոտորած անելուն: Եւ տաճկական անամօթ ցինիզմն այդ էլ չէ ծածկում, առաջ բերելով ամբաստանութիւն, թէ «Սասունցիներն ուզում են ապրտամբել»: Հէնց այդ առաջադրութեամբ թիւրք կառավարութիւնը կանխապէս, այսօր իսկ քաղաքականութեան պղտոր աղբիւրում լւացած է համարում իր ոճրագործ ձեռքերը, որոնցից վաղը ծորալու է թշուառ հայի արիւնը: «Ֆէգայիներ» — նրանց կաշնաւորելու պատրուկ, որ յանկարծ փոխւում ու դառնում է ամբաստանութիւն Սասնոյ դէմ իբր ապստամբ, որ նա չէ՛, և ապա քիւրդերի ու զօրքերի կուտակում, որ վախճան է առնելու Սասնոյ կոտորածով — ահա՛ այն բռնադժբօսիկ գաղանային տրամաբանութիւնը, որով ձգւում են արեան գծով սուլթանի կառավարութեամբ արիւնածարաւ առաջադրութիւններն և հետևութիւնները: Եւ կոտորածն արդէն սկսել է. ամենավերջին լուրի համաձայն մի քանի գիւղեր արդէն ենթարկւել են քիւրդերի ու զօրքերի վայրենի ասպատակութեան, և հէնց այս րօպէիս թերեւս Սասունցու արիւնը առականերով հոսելով՝ ծծւում է մայրենի հողով: Սոսկալի՛ բօթ, որ եթէ կսկծալի է հայկական զգացման համար, մահաշուք սուգ է հայութեան համար, դառնադէտ է նաև յեղափոխական տեսակէտից: Որովհետեւ ներկայ քաղաքական հանգամանքներում, որովհետեւ ներկայ ազգային վիճակում թիւրքիայում, որովհետեւ յեղափոխական ոյժերի ներկայ անկազմ, անկերպարան և յամենայն դէպս անզօրութեան մէջ նոյն այդ երկրում — մի կոտորած Սասնում, որ թիւրքաց-Հայաստանի արեւելեան մասի յեղափոխական բերդն է կոչւած լինելու, դէպի ուր ձգտում են յեղափոխական սրտերի բոլոր զարկերը, և որն ապագայ ազատագրութեան յոյսերի վառարաններից մէկն է, մի կոտորած այդ Սասնում համահաւասար է մեր յեղափոխական ամենագլխաւոր

գիրքերից մէկի անկման, համահաւասար է մեր ամենամեծ և ամենափայտալից յոյսերից մէկի կործանման, համահաւասար է յեղափոխական գործի կրած մի մասնակի, բայց խիստ ծանր հարւածի:

Այդ բոլոր քաղաքական, ազգային ու յեղափոխական ներկայ հանգամանքներն անհրաժեշտաբար պէտք էր աչքի առաջ ունենալ և ամեն-մի յեղափոխական քայլ ու ձեռնարկ գործադրէր Սասնում այդ հանգամանքների զօրութեամբ պահանջած զբաղաւորութեամբ, շրջահայեցողութեամբ ու տակտիկայով: Բացի այդ, պէտք է այժմ աչքի առաջ ունենալ մի հիմնական — դուցէ ամենահիմնականը — պայման ևս թիւրքահայ յեղափոխական գործի ժամանակայարմար ու աջող ձեռնարկների տեսակէտից. յեղափոխական ոյժերի կենտրոնացումը երկրի հիւսիսային սահմանագլուխ կազմող գաւառներում՝ ի դիմաց այն ներքին դէպքերի, որ կարող են առաջանալ Ռուսաստանում ներկայ ռուս-եապօնական պատերազմի առիթով:

Ամենավերջին րօպէիս լուր կայ, որ տեսնելով արդէն մի քանի գիւղերի աւերումներ Սասնում օսմանեան զօրքերի ձեռքով, Անգլիական, Ֆրանսիական և Ռուսական հիւպատոսները հրահանգ են ստացել իրանց կառավարութիւններից հսկել հայերի կենաց և ինչքի ապահովութեան և դիմումներ անել Բ. Գրան՝ զսպելու իր զօրքերի վայրենի ու դիւրին սրկորագործութիւններն ի հաշիւ մէկ անպաշտպան ժողովրդի:

Յաւիտենական կատակախաղ, որ միշտ վերջանում է արիւնահեղ եղբրով հայութեան գլխին!

Ա.

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԹԻՒՐԿԻԱՅԻՑ

ԹԻՒՐԿԱՆ, 8 Ապրիլ, 1904.

Այս վերջին ամիսները հարկահաւաքներու կողմէն կրած նեղութիւննիս անպատմելի են: Օր ըստ օրէ, այս կամ այն պատրուակով հարկերու տեսակը և քանակը կը բազմանայ ու օր չըլլար որ գնալովէն երեսդ ի վար կախուի: Աս հարկահաւաք գապթիէ օլաճախները չունիմէն հիշ չեն հատկնար, պիտի՛ տեսա՛ վերջացաւ զնաց: Եթէ քիչ մը խօսիմ, աղաչեմ, պաղատիմ ըսես նէ, ալ բանդ բուրդ է. շիփ-շիտակ օրհնեալ բանտը կառաջնորդութ, բան մը, որ Հայերուս համար օտարական զարձած է և ամեն հայ ուխտատեղիի մը պէս՝ ամիս չանցնի որ այցելութիւն մը չընէ: Վա՛յ այն հայուն, որ բանտին մէջն ալ անկարող կըլլայ ու է միջոցաւ պարտքը վճարելու. այդպիսին գիտնալու է, որ բանտէն

դուրս ելածին պէս տունը անկողին, հագուստ, աման, կով, ձի և չէ մնացեր. դանոնք կամ առանց հաշուի — ըսել կուզենք յափշտակութեամբ տարած են և կամ կնիկներուն, երախաներուն ձեռքէն բռնի առած տարած շուկան իրենց արժէքէն շատ պակաս գնով ծախած և պետական այլ և այլ պարտքերու տեղ հաշուած են: Ահա ա՛յս է մեր Սուլթան Համիտի կառավարութեան օրէնքը: Ե՛, որո՞նք ինչ ըսենք, որո՞ւ բողոքենք, թագաւորէն սկսած մինչև յետին զապթիէն աւագակ օղլի աւագակ է. «գողը գողէն գողացաւ, Աստուած տեսաւ զարմացաւ»:

Այս մարդիկը աղէկ հասկցեր են մեր թոյլ տամարը, մէկ կողմէն թոյլ կուտան որ մեր եղբայրները երթան պանդխտին, հազար տեսակ դառն աշխատանքներով քանի մը դրուշ վառակին, որպէս զի միւս կողմէն, վաթան զրկուած փարաները տանինք լեցնենք ատոնց գրպանը: Մեր աշխատանքն ալ արդէն որո՞նք համար է:

Ճամանակ մը կար, որ մեր շրջակայ զրացի քիւրտները մեզի հետ շատ աղէկ էին, սակայն Համիտի կառավարութիւնը հազար տեսակ ճանապարհներով, շրջանաւորութիւններով, աշխատեցաւ Հայերու հետ զանոնք թշնամացնել: Քիւրտներուն ալ փնտռածը և չի գտածը:

Ալ թալան, հրդեհի, մարդասպանութիւն՝ օսլորական դարձած բաներ են: Մեր «բարեխնամ» կառավարութեան ուզածն ալ ատ էր: Հազար արգունաւոր, տառը հազարներով աղաչանք, պաղատանք, բողոք, քանի՞ փարա կընեն. չէ՞ որ բարեգութ Սուլթանի, բարեհոգի պաշտօնեաներու թելադրութեամբ կը կատարուին ատոնք: Քիւրտները երեւոյ՞ առած էին, աստուորը պակաս էր, ան ալ Սուլթան Համիտը կարել տուած էր — Համիտիներու գունդերուն:

Քիւրտները առանձնապէս Հայերու հետ ո՛չ մի ցեղային կամ տեղական թշնամութիւն չեն ունեցած, ընդհակառակը այդպիսի ցեղական թէ կրօնական ատելութիւն միշտ կը տածեն թուրքին դէմ. սակայն որպէս աւագակաբարոյ, որպէս կողոպուտի վարժուած ժողովուրդ օգտուելով կառավարութեան տրամադրութիւններէն՝ իրենց աւագակային բոլոր ընդունակութիւնները Հայերու վրայ կը փորձեն: Ալ երջին տարիներու արդէն այնքան երես առած են, որ հիմա կառավարութիւնն ալ հիշ բանի տեղ չեն դնել: Եթէ վերջինս անոնց քիչ մը նեղէ և կամ առանց անոնց քէյֆին հրաման մը գործադրելու՝ անմիջապէս «հաւար» կանչելով անմատչելի օտարները կը քաշուին և կառավարութենէն ստացած փառաւոր հրացաններով իրեն դէմ կը կռուին: Այս ալ ըսենք, որ քիւրտներուն կերպ մը միայն կայ խեղճքը. նեղու, այն է, որ Հայերն ալ զինուին ու անոնց պէտք տեղը եկած ժամանակը Հայ ասպատակային խումբերն ալ հրացանին պայթեցնեն: Քիւրտը որ տեսնայ Հայ յի՛ այդ ոյժը կամ ախր զինաթափ չլայ, կամ պիտի Հայուն հետ բարեկամ մնալով՝ անոր զինակիցը դառնայ:

Աս տեղի Հայ ժողովուրդը կոտորածներէն առաջ բաւական լաւ զինուած էր, բայց անկէ ետքը տարուէ տարի մանրակրկիտ խուզարկութիւններու պատճառաւ Հայ տերը անզէն մնացին: Հիմա եթէ ըսեմ թէ բոլորովին զէնք չունինք՝ սխալ մը ըրած չեմ ըլլար: Ցաւալին ա՛ն է, որ ժողովուրդին քով փարա ալ չի մնաց որ կերպով մը զայն ձեռք բերէր: Ամբողջ Թերջանի մէջ հազիւ թէ մի քանի բարեկեցիկ ընտանիքներ կան, բայց անոնք ալ հրացան տեսնելուն լեղինին կը պատուի:

Այս օրերու Երզնկայի Դ. զօրաբանակը մեծ շարժման մէջ է. հազար տեսակ բաներ կիմանանք, բայց ամենէն կարեւորը այն է, որ Սասունցի քաջերը նորէն ոտքի ելած են: Թիւրքերն ու քիւրտները սրտատրոփ կը սպասեն և արեան ծարաւ կը զգան: Այս քանի ժամանակ է հետեւին խօսիլը գնահատեցա՞մ է: Թիւրքերը առասպելական բաներ կը պատմեն այնտեղ կռուող ճան ֆիտաներու մասին:

Ախ, մեր փարա ունեցողները իրենց քսակին բերանը պիտի բանան, որ կրնանք զէնք առնել, զինուիլ և մեր Սասունցի եղբայրներու օրինակին հետեւելով՝ զէն ի ձեռին կռուելով՝ կամ մեռնիլ կամ ազատիլ...

Խ.

Փոքր Հայքի մեր ներկայացուցիչի գրած մի նամակից բաղում ենք հետեւեալը:

«Կառավարութիւնն Սըվազի և *** կողմերէն զօրք կը զրկէ Սասունի վոյս, որովհետեւ կը լսենք թէ ֆէդայիները Սասունը գրաւած են: Պատժուածին նայելով մինչև 200,000 զօրք պիտի թափէ Սասուն և սահմանադուլները:

«Թիւրք կառավարութիւնը և թիւրք խուժանը այժմէն սկսած են սպառնալ:

Այս կողմերու Հայութիւնը կը յուսամ թէ ինքզինքը պիտի պաշտպանէ, բայց ուրիշ կողմեր յոյս չունին, որ լուրջ պաշտպանութիւն կրնան ցոյց տալ:

«Օգնելի չափազանց մեծ պէտքը կայ»:

ՆԱՄԱԿ ԿՈՎԱԿԱՍԻՑ

Բ.Ա.Թ.ՈՒՄ, 15 Ապրիլի 1904

1902 թվի Մարտ 2-ին Բաթումում, բանւորական զօրեղ ցոյցի ժամանակ, ռուս զինւորների գնդակներից ընկել են 13 հոգի: Այդ իսկ պատճառով Մարտ 9-ը ամեն տարի տօնուում է Բաթումի բոլոր բանւորների կողմից: Այդպէս եղաւ և այս տարի: Մարտի 9-ին փակեցին Բաթումի բոլոր գործարանները, և բանւորները խաղաղ ցոյցերով տօնում էին նահատակ ընկերների մահւան տարեդարձը: Դը-

րանից 12 օր յետոյ Մանթաշեանի գործարանում մեքենաների գործելու ժամանակ լիսեռների մէջ ընկնելով, չարաչար վերաւորեց մէկի 15 տարեկան մի պատանի բանւոր — Միխիթար Նաչատուրեան, որը և փոխադրեց քաղաքային հիւանդանոցը: Երկու օր յետոյ մեռաւ նա, և մենք տկանատես եղանք մի վերին աստիճանի յուզիչ տեսարանի: — Յուզարկաւորութեանը, քաղաքային հիւանդանոցից մինչև «Սօուգ-սուխ» գերեզմանատունը ուղեկցում էին հազարաւոր մարդիկ: Նշեցեալը գրեած էր ամենաշքեղ դադաղի մէջ, որին հետևում էին մի քանի պատկներ զանազան ժակագրութեամբ: Այդ ահագին տարածութիւնը մարդիկ, նոյն իսկ քահանան, որ եղական նորութիւն է այստեղ, ամենքը գնում էին հետիոտն՝ ուսերի վերայ բարձր բռնած դադաղը: Տեսնելով այդ ծղվացած յուզարկաւորներին՝ մարդ կարծում էր, թէ մի նշանաւոր իշխան էր մեռնողը: Գերեզմանոցում ննջեալի և յուզարկաւորների մի քանի տեսակ լուսանկարները հանելուց յետոյ, սկսեց թաղման արարողութիւնը խիստ հանդիսաւոր կերպով: Արացի բանւորների ներկայացուցիչներից երկուսը խօսեցին հոգեբուզիս դամբանականներ՝ մինը վրացերէն, միւսը հայոց լեզուով՝ գրած: Դամբանականները թողին հասարակութեան վրայ շատ խոր տպաւորութիւն, մանաւանդ այն կէտը, ուր բողոքում էր վրացի ներկայացուցիչը կապիտալիստական ռէժիմի դէմ և հրաւիրում բանւորներին անխտիր պայքար մղել կապիտալիզմի տիրող կարգերի դէմ՝ բարոքելու համար ռոտահարւած պըրօլետարիատի կացութիւնը: — Այդտեղ ամբոխը որոտընդոստ ուռայի ձայնով թնդացրեց ամենքիս սրտերը՝ ներշնչելով մեր մէջ կատարեալ հաւատք դէպի բանւորական յաղթանակը...

Գրան յաջորդեց Մարտի 28-ը, Զատիկի կիւրակին, երբ աշխարհի բոլոր ծայրերում քրիստոնեայ մարդիկ ցնծութեամբ ողջագորւում և Գաղափարի յարութեան տօնն են աւետում միմեանց: Բայց Բաթումում և ամբողջ Ռուսահայաստանում այս տարւան Զատիկը ոչ մի ցնծութիւն չը պատճառեց Հայի սրտին: Ծանօթ այցելութիւնները, սովորական կերութեամբ, երգ ու պարերը համարեա վերացել էին Հայի միջից: Եւ այդ օրը, տարւայ այդ ամենաուրախ և ամենափառաւոր տօնին, Հայ ժողովուրդը միայն սգաւորի տպաւորութիւն էր թողնում մեզ վրայ... «Երբ պիտ' ասէ լեզուն մարդոց՝ Հայն էլ յարեալ ի մեռելոց»... այդ բացականչութիւնն էր, որ թռչում էր բերնից բերան և քաղում մարդկանց սրտից կսկծալի հառաչանքներ... Այդ մաղձատ արամադրութեան զօրեղապէս նպաստեց այն հանգամանքն էլ, որ Ճիշտ Մարտի 28-ին, Զատիկի կիւրակիի առաւօտեան, Կովկասի զանազան ծայրերից էտապով Բաթում էին մըտնում 51 հայերի և նոյն օրը շոգենաւով ուղարկում նրանց Հարաւային Ռուսաստանի նահանգները — նրանց արքայաւարները... Մենք ընտելացել ենք այդ բանին,

որովհետեւ համարեա ամեն օր երկաթուղու գնացքը Բաթում է մտնում մի քանի տասնեակ արքայական հայերի, որոնք «յանցաւոր» են ճանաչել ուս կառավարութեան կողմից՝ Հայոց եկեղեցական կալածների գրաւման ժամանակ ցոյց տուած «ընդդիմութեան» պատճառով: Այո՛, ընտելացել ենք արդէն, բայց Զատիկի կիւրակին արքայական հայ-քրիստոնեայ մարդկանց անծանօթ վայրեր, ենթարկելով նրանց հազար ու մի տեսակ չարչարանքների ու անարգանքների, — այդ լըրբութիւնը արդէն չափից դուրս զայրացուցիչ է... Պէտք էր տեսնել այդ կենդանի-նահատակների դէմքի արտայայտութիւնները՝ Բաթումից շոգենաւ նստացնելիս սպառազինւած կողակների ուղեկցութեամբ, պէտք էր նկատել Զատիկի առաջին օրւան երեկոյին այդ թշուառների աչքերից հոսող արտաքուր շիթերը, պէտք էր մի րօպէ երեւակայել նրանց սրտում տեղի ունեցող հոգեհան ճմլումները և լսել նրանց սրտատուտ հըրաժեշտի բառերը, — և այդ ամենից յետոյ հասկանալի կը դառնար այս տարւայ Հայի Զատիկի տպաւորութիւնը...

Շատ պարզ և միանգամայն հասկանալի դարձաւ արդէն ամենքին, որ ռուսաց հայակեր կառավարութիւնը վճռել է դատարկել Կովկասը հայերից, իսկ այդ նպատակին հասնելու համար նա չի խնայում և ոչ մի միջոց: Այդ տեսակէտից մաղաչափ անգամ զանազանութիւն չենք գտնի թիւրքաց և ռուսաց կառավարութիւնների մէջ: Ու շնորհիւ այդ դառն իրականութեան է, որ այսօր երբեմնի ամենաթունգ հակա-յեղափոխականներն անգամ ինքնաբերաբար դիմում և մտնում են այս կամ այն յեղափոխական դրօշի ներքեւ, հաստատ հաւատացած լինելով, որ արտաքոյ յեղափոխութեան մեզ համար չիք փրկութիւն!

2ը մոռանամ յիշել այստեղ և՛ այն փառաւոր ցոյցը, որ Ռուսաստանի Սօցիալ-Դեմօկրատիայի կողմից անմահացրեց 1904 թւի փետրւարի 1-ը: Այդ օրը Բաթումի ռուսաց եկեղեցու դաւթում տեղի էր ունենալու ռուս-եռապօնական պատերազմի յայտարարութեան առթիւ ցարի հրատարակած մանիֆէստացիայի ընթերցումը: Տեսնելով ծովացած հասարակութեան մեծ բազմութիւնը՝ վճռում է հանդէսը կատարել եկեղեցուն մօտ գտնուող հրապարակում:

Հրապարակային այս ժողովը բացւում է «Բօժէ, ցարեա խրանի» հիմնը նւագելով զինւորական երաժշտական խմբի կողմից, որի ժամանակ զօրքերի շարքերի միջից բարձրանում են ռուսական եռագոյն դրօշակները: Այդ րօպէին իսկ ամբոխի միջից որոտում են բազմաթիւ հրազենները և ծակոտում դրօշակները, իսկ մի խումբ յանդուգն յեղափոխականներ ձեղքելով հասարակութիւնը՝ խլում են մայր-դրօշակների ձեռքից դրօշակը, պատառոտում և գցում ոտքերի ներքեւ: Անմիջապէս բարձրացնելով Ռուսաստանի Սօցիալ-Դեմօկրատիայի յեղափոխական կարմիր դրօշակը՝ ցուցարարներն սկսում են երգել յեղափոխական եր-

գեր: Մինչ 'այդ' ոստիկանապետը, գլուխը կորցրած, սրընթաց կառքով վազում է դէս ու դէն, մինչև որ վրայ են հասնում կողակները և ցրում հասարակութիւնը: Չերբակալեցին մի քանի հոգի, որոնց հետքը կորցրեց կառավարութիւնը...

Հոյցերն ու ահագին թափորները շարունակեցին մի քանի օր, կառավարութեան աչքի առաջ, բաղաժի կենտրոնական մասերում...

ԻԻՊԻՏԵՐ

ԹՐԲՕ—ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՈՒՄ

22 Մարտի, 1904

ԹՐԲՕ—Պարսկական սահմանագլխի վրայ անհոգ և հպարտ ընկած հայկական Պարը երկնում է ծննդաբերական ամենասոսկալի ցաւերով... Վասպուրականը նոյնպէս տանջւում և գալարւում է նոյն ցաւերով: Զը նայելով, որ սարերը դեռ ծածկւած են ձիւնի հաստ շերտերով՝ այսուամենայնիւ այժմանից իսկ սկսել են մի շարք խռովայոյզ դէպքեր կատարւել:—

Վանում տեղի են ունեցել խուզարկութիւններ և բազմաթիւ ձերբակալութիւններ: Ընկեր դաւաճանները մատնել են կառավարութեան իրանց կոմիտէն և մի քանի խմբեր իրանց ամբողջ կազմով և գրագրութիւններով: Հայ ազգաբնակչութիւնը կրկին սարսափի և սոսկումի մէջ է:

(Սմանեան գաղանացած զօրքերը, երկար ժամանակ ուժիկ չըստանալով, յարձակւում են հրամանատարի տան վրայ, բայց քաջութիւն և համարձակութիւն չեն ունենում այս անարիները մի լուրջ գործ կատարել, այլ իրանց կատաղութեան թոյնը թափում են խեղճ հայերի գլխին՝ կողոպտելով և ծեծելով նրանց: Եթէ կուսակալի միջամտութիւնը և մեղմացնող միջոցները չը լինէին, տեղի պիտի ունենար կոտորած, որին ամեն վայրկեան սպասում է կտրիճ Այգեստանը:

Կառավարութիւնը տենդային գործունէութեան մէջ է. նա հաւաքում է արձակած հին զինւորներին և նորերի զինւորագրումն ամենաեռանդուն կերպով առաջ է տարւում: Պատերազմի հաւանականութիւնն ակներև է: Հաւրած կառավարութիւնը սահմանադրւումների պահպանութիւնը և նոր պահականոցների կառուցումը խնդրել է Համզեկբեկի շէյխ—Մահմադ Սադըղի՝ նրան նոր սիստեմի հազար հինգ հարիւր հրացան ներ ուղարկելով:— Ողորմելի կայսրութիւն...

Ուրմին սոսկումի մէջ է: Շէյխը պատրաստւում է արշաւանքի՝ Պարսից կառավարութիւնից յետ խելու համար իր պապենական կալածներ Թեաթեալը և Մարգեարը: Պարսից կառավարութիւնն էլ իբր թէ լուրջ պատրաստութեան մէջ է:

Է ինչ Մահմադ—Մարգը կուի մէջ է Հարգանքի

(Հեբարի—Կորդուաց Աշխարհ) իր ստորագրեալ խալիֆի հետ, որ ապստամբւել է վերջերս:

Է ինչի ապստամբները փետրւարի վերջերում թալանի տւին Սօմայի շիկակների հազարաւոր ոչխարները:

Վերիկացի միսիօնարի և իր ծառայի սպանումը Սալմաստ—Խոյ ծանապարհի վրայ՝ պակաս խռովութեան և սարսափի պատճառ չը դարձաւ:

Մաւանացի մի բուռն կտրիճ Ասորիները մտադրւած են գարնանը շատ լուրջ կռիւ սկսել: Անցեալները նրանցից մէկը ինձ ասում էր. «Մենք մոռանալ չենք կարող մեր վրէժը, որ կտակեցին մեր այրւած—խորովւած եղբայրները: Մենք չենք թողնի հանգիստ մնան Ուրմի մեր անարի և կրօնավաճառ եղբայրներին, ամերիկացի և եւրօպացի խաչագող միսիօնարներին, որ մեր և մեր նահատակների անունները շահագործեն և մեզ բողբոջին անօգնական թողնեն: Այնպէս պիտի խռովենք, այնպիսի միջոցներ ձեռք պիտի առնենք, որ այդ վատերը ուզեն—չուզեն մասնակցեն ու օգնեն մեր կուին, հակառակ դէպքում իրանք էլ մեզ հետ կոտորւեն...»: Մաւանացու խօսքերը դատարկ չեն...

ԱՐՄԷՆ

Մ Ի Դ Ա Տ

Վեռ չափազանց թարմ է Ալէքսանդրապոլի ցոյցի տպաւորութիւնը շատերի մէջ: Այդ ցոյցը ոչ միայն անակնկալ երևոյթ էր ցարի կառավարութեան համար նրա «ամենահպատակ» հայ սորուկների կողմից, այլ և նշանաւոր նրանում, որ իւր բազմամարդութեամբ և բողբոջու յանդուգն եղանակով բռնակալ կառավարութեան առաջ կանգնեցրեց երեկւայ «խոնարհ» հպատակների այսօրւայ քաղաքացիական քաջութեամբ սոգորւած զաւակներին, որոնց օրինակին հետեցին Կովկասեան քաղաքների, գիւղերի հայ ազգաբնակչութիւնը, հայ գործիչները և մինչև իսկ թմրած հայ հոգեւորականութիւնը—բռնագատւած արթից:

Ըմբոստութիւնն ապշեցնող եղաւ և երևան հանեց Կովկասահայի խորին գիտակցութիւնը իր իրաւունքները պաշտպանելու մէջ ընդդէմ քայքայող ըէփի: Եւ ըմբոստութեան առաջին ու գործնական քայլն արեց Ալէքսանդրապոլը, որով և ռուս մօնարխիայի ամենախիստ կատաղութեան աւելի մեծ չափով արժանացաւ:

Հարի կառավարութիւնը հէնց առաջին իսկ վայրկեանին ամենախիստ պատժի գործադրութեան մասին մտածեց. և նա գործադրեց այդ, թէև յարմարագոյն պատասխանն էլ ստացաւ: Նրան ցանկալի էր իրար յաջորդող ցոյցերին մասնաւոր բնաւորութիւն տալ և

անհատների վրայ ձգել դեպքերի ամբողջ պատասխանատվությունը՝ իբրև «խռովարարների» իր դատարանի առաջ քաշ տալով նրանց:

Ահա՛ այդպիսի «խռովարարների» դատն էր, որ տեսնեցաւ Մարտ 20—22-ին, Ալեքսանդրապոլի մէջ՝

Արեւանի նահանգական գատարանի շրջուն անասիան պարտականութիւն համարեց դատը զանազակ տեսնել: Գատարանութեան նախագահում էր Բակալօ, ներկայ էին և նրա երկու ընկերները—Մատուսէիչ և Եակոբէնկօ: Մեղադրում էր գատարանի Ղլազօլէի, իսկ պաշտպանում էին չորս հոգի.—Մուրաւե՛ Մօսկալից, Խոմէնտօսկի, Յովհաննիսեան և Խատիսօլ Թիֆլիսից:

Իբրև խռովարարներ, ցուցարարներ մեղադրում էին Ալեքսանդրապոլ քաղաքի բնակիչ Հայկ Ալեքսանդրով Ամատունի, մի յայտնի և ամենքից յարգւած ինտելլիգէնտ երիտասարդ, Սիմօն Առաքելով Յարութիւնով և Մեծ Գիւղքէնտ գիւղի քահանայ Տէր-Յովհաննէս Անտօնով Յովհաննէսեանց, երկուսն էլ ազատ քաղաքական նախապաշարումներէ:

Գատարանը յենւելով 1903 թ. հոյեմ. 15-ին կազմած մեղադրական ակտի վրայ՝ մեղադրում էր նրանց Պատժական Օրինագրքի 264 յօդւածի տրամադրութեան համաձայն, որով մեղադրուողները դատապարտում են իրանց գործած յանցանքի համար տաժանակիր աշխատանքների 12—15 տարով:

Ըստ մեղադրական ակտի* «...Ալեքսանդրապոլ քաղաքի բնակիչ պահեստի պրապօրչիկի (զինւորական աստիճան) Հայկ Ալեքսանդրով Ամատունի՝ 27 տարեկան, նոյն քաղաքի մէլչանիկ Սիմօն Առաքելով Յարութիւնով՝ 22 տարեկան և Ալեքսանդրապոլի գաւառի Մեծ Գիւղքէնտ գիւղի քահանայ Տէր-Յովհաննէս Անտօնով Յովհաննէսեանց՝ 33 տարեկան, բոլոր իրանց ցուցմունքներից յետոյ, մեղադրում են նրանում, որ 1903 թ. Յունիս 29-ին Ալեքսանդրապոլ քաղաքում, ամենայն հայոց կաթողիկոս Մկրտիչ Ա-ի քաղաքից երկաթուղիի կայարանը մեկնելու ժամանակ, ուրիշ անյայտ անձնաւորութիւնների յետապնդման հետ միասին՝ որպէս զին կաթողիկոսին ստիպեն չը կատարել 1903 թ. Յունիս 12-ի բարձրագոյն հրամանը՝ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու ստացւածքների կառավարութիւնը պետական հաստատութիւնները ներմուծելու կարգադրութեան մասին, մասնակցութիւն են ունեցել այդ նպատակի համար հաւաքւած ամբոխի գործողութիւնների մէջ, որը բռնութիւն ցոյց տւեց կաթողիկոսի և նրան պաշտպանող ոստիկանական պաշտօնեաների անձնակազմութեան վրայ, արտայայտւած նրանում, որ ամբոխի միջից ոմանք ուժով կանգնեցրին կաթողիկոսի կառքը, քարեր նետեցին կաթողիկոսի նստած վագօնի վրայ և նրան պաշտպանող գաւառապետի օգնական Պալլօլին ու ոստիկանական պրիստաւ

Ջէնկօին ծեծեցին, որի ժամանակ մեղադրուողներից առանձնապէս Ամատունին հարւածներ հասցրեց գաւառապետի օգնական Պալլօլի կողքին, մեղադրող Յարութիւնովը ձեռքով ջարդեց կաթողիկոսի նստած վագօնի ապակին, իսկ Տէր-Յովհաննէս Յովհաննէսեանցը կանգնելով կաթողիկոսի վագօնի մօտ, աղաղակեց՝ ձեռքերը թափ տալով, և կաթողիկոսի շքանշանի մէջ գտնուող վարդապետի մօրուքը բռնեց...»:

Ահա՛ թէ ինչպիսի մեծ յանցանքների համար կամեցան դատապարտել երեք հայերին 12—15 տարիների տաժանակիր աշխատանքների...

Սակայն դատարանը, որին էր վերապահւում հաստատել այդ մեղադրական ակտը, վճիռը բեկանեց և դատապարտեց Հայկ Ամատունիին ու Տէր-Յովհաննէս քահանային 8, իսկ Յարութիւնովին 6 ամիսների բանտարկութեան՝ առանց իրաւունքների զրկման:

Սրանով ողուսական դատարանը միայն մի աստիճան անպատուութիւնից դուրս եկաւ:

ՄԻ ԿՈՉ

Մեր Ռուսաստանի սօցիալ-դեմօկրատ ընկերները, որ գտնւում են այժմ Ակատուեվի տաժանակիր բանտում, հետեւեալ հրահրիչ ու բարձր կոչն են ուղղում Ռուսաստանի բոլոր յեղափոխականներին:—

«Աղէտի նախընթաց օրը ցարի կառավարութիւնը երևան է գալիս իր ամբողջ այլանդակ մերկութեան մէջ: Նա շտապում է անել այն բոլորը, ինչ կարող է անել մի կառավարութիւն, որ մարմնացում է ասիական դէսպօտիզմի և բուրժուազիայի ինտէրէսների ծառայութեան:

«Գեղջկական մասսաների սոփն ու աւերումը, հանուր ժողովրդի տգիտութիւնը, որ պահպանւում է տէրտէրների միջոցով, ալիօհօլիզմը՝ իբրև գլխաւոր միջոց տէրունական հասոյթների, զօրք, նաւատորմ ու լրտեսութիւն՝ իբրև գլխաւոր նիւթ տէրունական ծախսերի, դատապարտութիւններ մահան, աքսոր, բանտ, տաժանակիր աշխատանք, մարմնային պատիժ. ոստիկանական ու չինովնիկական կամայականութիւն. հարկաւոր բանտների կոտորած (միապետութիւնը թշնամիներից—եռպօնացիներից աւելի չէ խնայում ողուսական կեանքերը). գաւառանութիւն՝ իբրև սիստէմատիկական քաղաքականութիւն բանտական խնդրի շրջանում. գրգռումն ցեղական անմիտ թշնամութեան, եղբիտական գրգռումն մէկ ազգութեան միւսի դէմ. ներքին քաղաքականութիւնը՝ սպիկալացիա ի հաշիւ ժողովրդի կուրութեան. կողոպուտ հայերի սղջային գոյքերի, վայրենի կործանումն եւրօպա-

*) «Оуоловоденіи» №. 21. 1904.

կան քաղաքակրթութեան ֆինլանդիայում. կատարեալ և ընդհանուր քաղաքական ստրկութիւն, — ահա՛ ան. կատար ցուցակն այն ամեն նշանների, որոնցով գծագրւած կը լինեն պատմութեան էջերում ցարերի միապետութեան վերջին օրերը:

«Եւրոպայի հետ այս «հարկադրւած» պատերազմը — նրա վերջին խօսքն է. «հարկադրւած» — աւազակային արտաքին քաղաքականութեամբ դժբախտ շինաստանում!»

«Լինկերներ, մեզ, հայրենիքից կտրւածներին, խուլ կերպով համնում են տեղեկութիւններ ժողովրդի վերաբերութեան մասին դէպի պատերազմը: Մենք լսել ենք միայն պաշտօնական ղեկուցումները հայրենասիրական զգացումների ոգևորութեան մասին, ժողովրդի հաւատարիմ հպատակութեան ու շովինիզմի ցոյցերի մասին:

«Եւ այդ օրդայի մէջ ո՛չ մի ձայն գիտակցութեան, ո՛չ մի շեշտ յեղափոխական բողոքի:

«Այդպիսի րօպէ չէր, երբ մենք իջանք բեմից: Մենք տեսնում էինք քաղաքային պրօլետարիատի մասսաներին, որ թաքցնում էին իրանց խիստ ատելութիւնը դէպի միապետական խմբակը: Մենք թողինք յեղափոխական սօցիալ-դէմօկրատիային այն նախնութաց օրւայ մէջ, երբ նա պատրաստւում էր կազմել երբևէ պրօլետարիատի համա-Ռուսաստանի քաղաքական կուսակցութիւն, մի և ամբողջական իր ծրագրով, հաստատուն իր կանօնաւոր կազմակերպութեամբ: Մեր աչքի առաջ դեռ պայթեց, իբրև տարրերի չեղած հողմ, գործադուլները հարւում: Մեր աչքով դեռ տեսանք, ինչպէս միապետութեան ծառաների ձեռքով աւազակաբար կողոպտւած և քաղաքացիական իրաւազրկութեան հանգոյցի մէջ խեղդող «այլափառ» ազգութիւնները Ռուսաստանում համակրանքով մեկնում էին իրանց ձեռքը յեղափոխական պրօլետարիատին, իբրև միակ ճշմարիտ մարտնչողի ազգութիւնների ազատագրութեան, և դեռ մեր լսողութեան մէջ չեն խլացել գարնանային աւետաբեր փոթորիկների արձագանգները — ցոյցերը:

«Եւ ահա այժմ, առնելով մաղթանքների, աղօթքների, ուղերձների, ցոյցերի, հրձանքների լուրերը, որոնք ողջունում են պատերազմական կոտորածը և դրա ստեղծիչ-կայսրին ու Սիբիրի միապետին, Վիլհելմի ցարին ու Վիլնայի դահճին, լեհական, շայկական, ֆինլանդական, համա-Ռուսաստանի խեղդողին և այլն, և այլն, և այլն, — կարելի է կարծել, թէ ռուս պրօլետարիատը փոխել ու դարձել է ոչխարների կոյր հօտ, որ պատերազմը «խաղաղասէր» ցարիկի համար մի նոր շանթարգել է:

«Մենք չը գիտենք, թէ իսկապէս դրութիւնն ինչ է, և լաւ գիտենք, թէ ինչ արժէք ունին կառավարական տւած տեղեկութիւնները: Բայց և այնպէս հարկ ենք համարում ներկայ կոչն ուղղել մեր բոլոր յեղափոխական ընկերներին:

«Պատերազմը մեր կուսակցութեան համար առաջ է բերում մէկ ամենակարևոր պայման: Այս վճռական րօպէին յեղափոխական սօցիալ-դէմօկրատիան պէտք է կանգնած լինի իր պատմական կոչման բարձրութեան վրայ:

«1877 թ. կառավարութեան համար դեռ դիւրին էր կոտորածը զարգարել մարդասիրական և մինչև իսկ ազատամիտ զգեստով («եղբայր-սլաւներ, ազատագրութիւն լծից» և այլն): Բայց հիմա, ախր խնդիրը միայն կայանում է «մեր առևտրական ինտերէսներում», այսինքն մեր վաճառականների շահերում, — և այս հանրական սպանութիւններն այդ «կուստորական նպատակով» պաշտօնական փրազաբանութիւնը դարձնում է մի տեսակ հայրենական պատերազմ:

«Սօցիալ-դէմօկրատիան ամենալայն և ժրջան ազիտացիայով պէտք է լուսաբանէ միլիտարիզմի և պատերազմի նշանակութիւնը, որ տալիս են միայն մահ, աղքատութիւն և արցունք. պէտք է մերկացնէ իսկական աստառը շովինիզմի ճրճոսն փրազների, պէտք է յիշեցնէ, թէ ո՛ւմ ուսերի վրայ են ընկնում քաղաքային վարչութիւնների առատաձեռն նւիրատուութիւնները:

«Հաւատարիմ հպատակութեան ցոյցերին, մենք պէտք է պատասխանենք ամեն կողմերում յեղափոխական մասսայի ցոյցերով: Կարմիր դրօշը մենք պէտք է բարձրացնենք ամեն տեղ, ուր բարձրացնում են «ազգայինը»:

«Պառաւայական մամուլի հայրենասիրական փնկնկոցին «Ռուսաստանի ինտերէսների մասին Հեռաւոր Արեւելքում» մենք պատասխանենք ժողովրդի կուլտուրական անթիւ պահանջների ցուցմունքով: Հերիք է արին կապիտալիստական Մոլոխի վաճառանոցների համար... Թող կորչի պատերազմ և միլիտարիզմ...

«Մարդատեաց պոռոցներին «Ռուսաստանի թշնամիների» մասին՝ մենք կը պատասխանենք այս կոչով — «պրօլետարիներ բոլոր երկիրների, միացէ՛ք»:

«Պաշտօնական աղմուկին՝ հաւատարիմ հպատակութեան զգացումների մասին, որոնք միացնում են յբոլոր ռուսներին առանց խտրութեան ազգութիւնների», մենք կը պատասխանենք ճշմարիտ արտայայտութեամբ այն զգացման, որ միացնում է ամեն ազգութիւններին Ռուսաստանում: Մենք կը պատասխանենք. — թող կորչի միապետութիւն:

«Մեզ մի րօպէ անգամ չէ լքում այն խորին յոյսն ու հաւաստիութիւնը, որ յեղափոխական պրօլետարիատի հղօր ձայնը բացարձակաբար ամբողջ Ռուսաստանի դիմաց կարձակէ (և գուցէ արդէն արձակում է) իր դատապարտութիւնը միապետութեան նոր ոճիրի դէմ: Եւ մենք, որ դուրս ենք ձգւած շարքերից, անում ենք այն բոլորը, ինչ կարող ենք. — թո՛ղ այս կոչը լինի մեր ցոյցն ընդդէմ ցարերի կառավարութեան: Թո՛ղ մեր ձայնը միախառնէ Ռուսաստանի պրօլետարական ընդհանրութեան բացար-

ձակ բողոքի հետ:

«Թո՛ղ կորչի՛ միլիտարիզմ՝. Թո՛ղ կորչի՛ միապետութիւն: Կեցցէ՛ քաղաքական ազատութիւն: Կեցցէ՛ միջազգային յեղափոխական սօցիալ-դեմոկրատիա»:

(Ստորագրութիւններ)

Փետրուար 1904 թ.

Ազատութիւնի Տաճանակիր Բանտ

ՄԱՅԻՍ ՄԷԿԸ

Մէծ, համաշխարհային տօն բանւորների. տօն՝ դասակարգային գիտակցութեան արտայայտութեան, բողոքի, ագիտացիայի, բնական-պատմական ամենատեսակ պահանջների, մարդկային ամբողջական կեանքի ու կենցաղավարութեան իրական ազատութեան, և ջնջման ամեն տեսակի դասակարգային շահագործման, պարագիտիզմի, տիրանիայի...

Մայիսի Մէկը — չէ՛ սա տօնը օրգիանների, խնդրանքների, ստոր բնազդների ցուցահանութեան և ո՛չ էլ բուրժուազական յաղթանակների և մարդկային մի սեռի դարաւոր բռնութեան յաւերժացման միւս սեռի վրայ...

Մայիսի մէկը տօնն է պրօլետարիատի, նրա՛, հետեւաբար և ամբողջ մարդկութեան սպասած ամենակատարեալ էմանսիպացիայի — ազատագրութեան...

Իբրեւ հարազատ և անխուսափելի բացասական ծնունդ բուրժուազական տիրող անբաւարար կարգերի՝ նա — պրօլետարիատը, դուրս եկած հէնց իր — բուրժուազիայի ծոցից և կանգնած պատմական ու գիտական ամենամուռ հիմունքի վրայ՝ իր արդէն կազմակերպւած դասակարգային գոյութեամբ առաջ է տանում սուրբ, անհրաժեշտ և բնական այն կռիւը, որի մէջ նրան շարտել է սօցիալ-տնտեսական ներկայ իրականութիւնը, որն արհեստական չէ և որից դուրս գալ առանց վերջնական յաղթանակի՝ նա անկարող է, եթէ նոյն իսկ ինքն էլ ցանկանայ...

Մարդկային անհատական իրաւունքները — սեղմած կապիտալիզմի և կապիտալիստի սո՛ւր, ամո՛ւր, երկաթեայ՝ ճիրանների մէջ — հրապարակ են գոչել պրօլետարիական բանակը՝ ի՛նքն իր իսկ հրամանատարութեան տակ առաջ խաղալու և պատմութեան ու գիտութեան տւած զէնքերով, իբրեւ սօցիալիստ-յեղափոխական մի կենսունակ տարր, հիմնայատակ անելու ներկայի այն բոլոր կեղծ-հասարակական հաստատութիւնները, կազմակերպութիւնները և դրանցում դարբնող իրաւաբանական յարաբերական եղանակները գասակարգերի և անհատների մէջ, որոնց գոյու-

թեան շնորհով դեռ երկարատեւում է բուրժուազական դասակարգային տնտեսական տիրապետութիւնը՝ միշտ իրան խնդրի ծառայ և կամակատար ունենալով զանազանատեսակ քաղաքական իշխանութիւններն աշխարհի ամեն կողմերում:

Իւ պրօլետարիատն այսօր, ինչպէս և ամեն մի ժամ, ամեն մի րօպէ, իր պատմական դերի մէջ է, նա առաջ է ընթանում, նա հետզհետէ, թէև դանդաղ, փշրում է այն բարձրութիւնները, որոնց ետեւում բուրժուազիան ինքն իրան ապահոված է զգում գոհութեան, ինքնաբաւականութեան ժպիտը շրթունքների վրայ:

Վերսպօտիզմը, միլիտարիզմը իրանց ահռելի զինւորական պատրաստութեամբ և կործանարար ուժով դեռ երաշխաւորում են բուրժուազական գահի պահպանութիւնը, անխախտելիութիւնը, իսկ յաղթածը, բայց համաշխարհային ամբողջ արդիւնաբերութեան ստեղծողը՝ յոյնցոտիւնը, բայց ամբողջ աշխարհը կերակրող-հագցնողը, անվճատ իր կռիւի մէջ, հաստատ հաւատքով մարդկութեան փրկարարը լինելու և մի նոր աշխարհի դուռը բանալու նրա առաջ՝ առ այժմ իր պահանջների, իր կորցրած իրաւունքների մինիմում (minimum) է դնում պարագիտիզմի առաջ:

Մի կողմից կազմակերպելով իր շարքերը, գիտակցութեան բերելով իր անգիտակից անդամներին, մի և ընդհանուր յեղափոխական դրօշի տակ համախմբելով զանազան ազգի բանւորներին, իսկ միւս կողմից էլ հրապարակական ցոյցերով, իբրեւ սկզբնական յեղափոխական քայլերով, գործնական ասպարէզ է դուրս գալիս պրօլետարիատը՝ իր հուժկու աղաղակներով, իր բռն և ոգևորող ագիտացիայով ընդդէմ՝ յայտնի և ամենակուլ թշնամու:

Իւ այդ ագիտացիան, այդ բողոքը, պահանջների իրաւացիութիւնը և արդարութիւնը, աւելի քան մի ուրիշ օր, Մայիս Մէկին է էլեբօրականացնում քաղաքակիրթ աշխարհի, մտածող աշխարհի մտածող ուղիղները:

Մայիս Մէկը — սրբագործւած սօցիալ-դեմոկրատ ընկերների արիւնով ինչպէս շատ երկիրներում, նոյնպէս և՛ ամեհացած Ռուսաստանում, և պաշտօնապէս միջազգային բանւորական տօն ընդունւած սրանից 15 տարի առաջ Պարիզի մէջ գումարւած միջազգային Սօցիալիստական կօնգրէսում, — պատմական օրերի մէջ ամենաառաջին տեղն է բռնելու հէնց նրանով, որ ինքը մի ամբողջ պատմութիւն է նշանակում, պատմութիւն՝ մարդկային տանջող և զրկող մեծամասնութեան նորագոյն ձգտումների, շրթումների և յաղթանակների...

Իւ եթէ պրօլետարիատը — Մայիս Մէկի ստեղծողն ու հերոսը — այսօր, իր յեղափոխական ոյժերի զարգացման առաջին ֆազիսում, բաւականանում է իր առնւազն պահանջների ստացումով — մի շարք բաղադրական և ապա տնտեսական իրաւունքներով, սրոնց

ձեռք բերելու համար նա Մայիս Մէկի տօնից աւելի մեծ չափով է օգտուում, վաղը — յետագայ Մայիս Մէկերին նա այլ ևս անկարող կը լինի իր ամբողջական կոչման իրագործումը դանդաղեցնել:

Վաղաքական իրաւունքներ ներկայ բուժուողական կազմակերպութիւնների մէջ և ութժամեայ աշխատանք ու բանւորական օրավարձի բարձրացում — սրանք այլ ևս դուրս կը գան պահանջացողների միջից Մայիս Մէկի տօների ժամանակ, երբ պրօլետարիական ստւարացած բանակը կանգնած յեղափոխական դրօշի տակ, սեղմ ու կազմ, կը դնի, և պէտք է դնի, բուժուողական դոկտորացող, կուչ եկած դասակարգի առաջ իր մտաւոր, ֆիզիքական դարաւոր աշխատանքի յափշտակած արդիւնքի յետ վճարման և գրաւած տնտեսական բարձր ստնդարտից ցած իջնելու հրամայական առաջարկը:—

Սօցիալացում առձեռն կապիտալի և պատրաստի բարիքների, սօցիալացում հողի, ստորերկրիայ և ընդծովեայ բնական հարստութիւնների, արդիւնաբերութեան ամենատեսակ միջոցների և արդիւնաբերական ու հաղորդակցական ամեն միջոցների, սօցիալացում կըրթութեան, գիտութեան, տեխնիկայի, գեղարւեստի.— ահա՛ թէ բուժուողական ինչ պէտք է լսի յեղափոխական պրօլետարիատի բերանից յետագայ Մայիս Մէկերի համաշխարհային տօներին:

Իրագործելով իր վեհ նպատակը — ձեռք բերելով այդ բոլորը և վերջ տալով մասնաւոր ու դասակարգային սեփականատիրութեան պրօլետարիատը ոչ միայն ջնջում է դասակարգերի առանձնակի դոյութիւնը, այլ և սեռերի մէջ եղած խտրութիւնը՝ մարդանհատական իրաւունքների տեսակէտից. նա ջնջում է այդպիսով և՛ էքսպլուատացիան, և՛ թշնամութիւններն ազգերի ու անհատների մէջ, և՛ գիտութեան ու մանաւանդ գեղարւեստի դէմօրաշիջացիան, ինչպէս և՛ պրօստիտուցիան ընտանեկան կեանքում...

Մայիս Մէկն այսօր կուի, պայքարի, արիւնի տօն է պրօլետարիատի համար, իսկ վաղը նա կը լինի համամարդկային ամենաուրախ և խաղաղ տօն ամենքի համար...

Վ. ԱՀԱՍԵՆ

ԲԱՆՈՐԱԿԱՆ ՏՕՆԸ

ԼՕՆԳՕՆՈՒՄ

Մայիս Մէկի համաշխարհային բանւորական տօնն այս տարի աւելի ևս փառաւոր կերպով տօնեցաւ Լօնդօնում:

Վշտանկած ժամին քաղաքի զանազան մասերում հաւաքւած սօցիալիստներն իրանց առանձին-առանձին դրօշակներով և երաժշտական խմբերով դիմեցին դէպի Հայդ Փարք, ուր նրանց համար վեց պլատֆօրմ կար պատրաստ:

Թե՛ փողոցներ, որտեղից անցնում էին գուցարանները, և թէ՛ Հայդ Փարքը մարդկանց ծով էին ներկայացնում, մանաւանդ որ օրւայ եղանակն էլ բաւական նպաստում էր բազմութեան հետգհետէ ստւարանալուն:

Խօսողների թիւը Հայդ Փարքում, բոլոր վեց պլատֆօրմների վրայ, 35 հոգուց անցնում էր: Զօրբորդ պլատֆօրմի նախագահն էր յայտնի հայաւեր Զ. Ֆ. Գրինը, իսկ վեցերորդ պլատֆօրմը միջազգային սօցիալ-դեմօկրատների տրամադրութեան տակ էր դրւած, որին նախագահում էր Հերբերտ Բրօուս:

Բողոք դասակարգերի գոյութեան դէմ, սօցիալ-տնտեսական անհաւասար կարգերի դէմ և կենդանի ապացուցութիւն պրօլետարիատի տնտեսական, ֆիզիքական և մտաւոր թշնամութիւնների մասին, ինչպէս և՛ մասնացուցութիւն բոլոր այն միջոցների վրայ, որոնցով պէտք է հասարակական, անհատական իրաւունք ոյժերի հաւասարութիւնը ձեռք բերել ամենքի համար. այս բոլորի հետ միասին խորանումն ուսումնասիրական պատերազմի — իբրեւ բուժուողական շահերը պաշտպանող և նրա համար շահերի նոր դուռը բաց անող ամենաբարբարոսական միջոցի. կենդանի բառերով հրապարակ զնեւր ուսական ներքին քաղաքականութեան վայրագութիւնը թէ՛ դէպի Ռուսաստանի ամբողջ ազգաբնակչութիւնն ընդհանրապէս և թէ՛ դէպի հպատակ ազգերը, ցեղերը և մանաւանդ պրօլետարիատը մասնաւորապէս.— ահա՛ թէ ինչքն էին լսում բոլոր խօսողների բերանից:

Վեցերորդ պլատֆօրմը — միջազգային սօցիալ-դեմօկրատների բեմը հետաքրքիր էր ոչ միայն իր ճարտարախօս ատենաբաններով, այլ և նրանով, որ այդ բեմից խօսում էին զանազան ազգերի ներկայացուցիչները իրանց մայրենի լեզուով:— Անգլիացի, ֆրանսիացի, գերմանացի, ռուս, հրէայ, հայ, լեհ խօսողները միմեանց յաջորդեցին պլատֆօրմի վրայ և նրանցից իւրաքանչիւրը օսցիալիստական ընդհանուր բնաւորութիւն կրող ազիտացիայից յետոյ՝ տեղեկութիւններ տւեց ծովացած բազմութեանը իր երկրի մէջ թագաւորող թշնամութեան, զրկանքների մասին՝ տիրապետող բուժուողական կառավարութեան շնորհով:

Մանաւանդ աւելի ևս աչքի ընկաւ գերմանացի ընկեր Ֆ. Լէսները իր ազատ, համարձակ և ոգւորած խօսքերով, որոնցով չը մոռացաւ նա ցարի կառավարութեան ամբողջ հրէշաւորութիւնը դուրս բերել: Վ. Սիկօրսկին (լեհ և նախկին ռուսական պաշտօնեայ) ամենաթարմ փաստերով նկարագրեց չարատանջ Լեհաստանի միճակը ուս բռնակալութեան անտանելի բէժիմի տակ, իսկ Հըն-չակեան կուսակցութեան կողմից խօսեց Հրահատ-Վամսարը: Նա կարծ և կարուկ կերպով նկարագրեց Հայութեան կրիտիկական միճակը Թիւրքիայում և Ռուսաստանում — Վովկասում և ապացուցանելով երկու երկրում էլ Հայութեան դէմ ուղղւած կուի զուտ և իրապէս տնտեսական լինելը՝ իր խօսքերը վերջացրեց այսպէս. — յեւ մենք, իբրեւ սօցիալիստ յեղափոխականներ, մեր ձեռքն ենք մեկնում ձեզ, ընկերներ, յեղա-

փոխական կուրի մէջ ընդդէմ ամեն ահեակ բռնութեան...»:

Բոլոր ատենախօսութիւններէն յետոյ ընդունեցաւ ամենքի կողմից հետեւեալ որոշումը—բեզօլիցիան:—

«Բանւորների մասնաշաղկան այս միտինգը իր եղբայրական ողջոյններն է ուղարկում այն ամեն ընկերներին, որոնք ի մի են գումարած այսօր, և յայտնում է իր վճռականութիւնը միացեալ ոյժերով հաստատել միջազգային խաղաղութիւն և միջազգային կօօպերատիւ հանրապետութիւն, որի մէջ արդիւնաբերութեան բոլոր գործիքները մի կազմակերպւած կօմիտէի հսկողութեան (կօնտրօլի) տակ պիտի գնեն և ամենքին հաւասար պատեհութիւններ դէտք է տրին մարդավայել երջանիկ կեանք վարելու: Ապա՝ պահանջում ենք ութ ժամայ աշխատանքի անմիջական սահմանում, բոլոր երեխաների ազատ պահպանութիւն զպրօցների մէջ, որոնք հասարակութեան անմիջական հսկողութեան տակ պէտք է լինեն, համաշխարհային քէի, «Old Age Pension»-ի հոգացում, երկրորդ քէարկութիւն, և անգամների ու ընտրութեան ծախքերի համար վճար:

«Այնպէս և, որովհետեւ աշխատաւոր դասակարգի շահերն ուղղակի հակառակ են շահագործող դասակարգի շահերին, որով օտեղծուած է դասակարգային կոիւր, այս միտինգն հաստատելով դասակարգային այդ կուրի գոյութիւնը՝ կոչ է անում բոլոր բանւորներին կազմակերպել իրանց ռեփական շահերի տեսակէտից»:

Յոյցի աւարտումից յետոյ, նոյն օրը, երեկոյան տեղի ունեցաւ քաղաքական մի բանկէտ այն սրահում —նոր Ալեքսանդրա Հօլի մէջ, ուր առաջին օրը մի գէմօկրատիկական երեկոյթ տուեցաւ:

«Ռուսաստանի Սօցիալ-Դեմօկրատական Բանաւորական կուսակցութեան» կենտրոնական օրգան ԽՍԿԲ Բերքի մէջ կարդում ենք հետեւեալը.—

«Եթէ — ասաց պօլիցիան յայտնի հայերին (Բաբ-ւի)—դուք հայրենասիրական ցոյց չէք կազմակերպի, այն ժամանակ թուրքերը հայկական կոտորած կառաջացնեն»: Պօլիցիայի կողմից բաց թողնւած լուրերը կոտորածի մասին՝ սարսափելի կերպով վախեցրին հայ բուրժուազիային, չը նայած որ հայերն այստեղ լաւ զինւած և բազմաթիւ են և, երևում էր կարծես, նրանք պատրաստ էին պաշտպանելու համար: Բայց բուրժուազիան — ամեն ահէլ էլ բուրժուազիա է: Իւ ահա մաղթանքի համար նշանակւած օրը յայտնի հայ բուրժուաները (ինչպէս օրինակ՝ խոշոր գործարանատէր Միրզաբէկեանցը և «ազատամիտներ» Խատիսօվ ու Վաչեանցը) շրջեցին բոլոր հայ խանութները և համոզեցին ամենին մաղթանքին գնալ: Գտնւեցաւ մինչև անգամ մի բարեացակամ, որ մաղթանքին ներկայ

լինելու հրաւիրեց (այսինքն հայերին) հայ ազգայնական—յեղափոխական կօմիտէի անունից»:

Պատուը ինքնին այնքան պերճախօս է յիշւած անձերի հոգին որակելու համար, որ մեզ ոչինչ չի մնում աւելացնել դրա վրայ, եթէ ո՛չ այն, որ շատերի պարծանքը համարւող «ազատամիտ» Խատիսօվ —Վաչեանցները մենակ չեն իրանց շրջաններում այդպիսի «տիրասիրական» պարտականութիւններ կատարելու մէջ, ինչպէս և՛ «ազգային—յեղափոխական» նորատիպ «բարեացակամները», որոնց ընկերներն էլ փոքրիկ քաղաքներում և գաւառներում իրանց «սըրբազան» և «քաղաքագիտական» պարտականութիւններն են կատարում — ծունկ չօքում ուսւ իշխողների առաջ, «հայրենասիրական» ցոյցեր կազմում և առաջնորդում, ինչպէս և՛ ստորագրած ուղերձներ մատուցանում ուսւ կառավարութեան, նրան, որի գէմ իրանք պարտաւոր են միայն կուր մղել...

ՄՇՈՒՇԻ ՄԻՋԻՑ

Թո՛ղ բռնակալի ծանրակուռ շղթան
ճնշէ տառապեալ, հէգ ժողովուրդին,
Իւ բիրտ հարուածներ ահեղ սաստկութեամբ
Այլ ու ձախ թափուին մեր գլուխներին —

Կը գայ ժամանակ՝ վես բռնաւորի
Շղթան կը ջարդուի ծանր շառաչմամբ,
Իւ ազատ, ուրախ աշխատաւորի
Սիրտը կը թնդայ անլուր բերկրութեամբ:

Թո՛ղ այնտեղ հեռուն մի այլ բռնապետ
ճնշէ, վրդովէ մեր խաղաղ հոգին,
Իւ երբեք մտքի դաժան դահճապետ
Աւերել ջանայ մեր կեանքի ուղին —

Մենք չենք հեծեծիլ այնտեղ յաւիտեան,
Կարճատե է օր դահճապետների.
Հնչում է ահա, կարծէք, մեղմաձայն
Յաղթական զօղանջ ազատ մտքերի....:

Ս. ՏԱՇԻՐ.

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ԽՆԴՐԻ ԶՈՒՐՋԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

„Մեծ Մարդասպանը“ իր գերի մէջն է։ Մայիս 2-ին, Կ. Պոլսէն Times-ի հասած հեռագիր մը կը հաղորդէր Սասունի շրջակայքը մեծ կռիւ մը տեղի ունենալը թիւրք զինուորներու և հայ յեղափոխականներու մէջ, որոնք 2000-ի չափ կը հաշւին եղեր և շատերը եկած Ռուսիայէն և Պարսկաստանէն։ Կռուող իբրեւ պատճառ կը ներկայացուի այն, որ հրոսակապետ Անդրանիկը, անձնատուր լինելու համար, թիւրք կառավարութեան հետ ու է բանակցութեան մտնել բացարձակօրէն մերժած էր։ Թիւրք զինուորները ունեցած են 20 հոգի սպաննուած և 23 վիրաւորուած։

Մայիս 11-ին Պաթումէն և Կ. Պոլսէն Gazette de Lausanne-ին հասած հեռագիրները այս թիւը կը բարձրացնեն 700-ի և հայ յեղափոխականներու կորուստը 900-ի։ Թիւրք զինուորները գրաւած են Սասնոյ այն բոլոր գիւղերը, որոնք առաջ կը գտնուէին ֆէդայիներու ձեռքը։ Ֆէդայիներու խմբերը ցիր ու ցան եղած են։ Տալուրիկի շրջակայքը 12 գիւղեր քանդուած, կեանքի նօրմալ պայմանները դադարած և ուսեասի գիւղերը աւելի քան երբէք կրկնապ տնկուած են։ Չնայած ատոր՝ անխիղճ հարկահաւաքները ամենայն խստութեամբ կը շարունակեն իրենց կործանարար ընթացքը։ Սովը կսպաննայ հայ ժողովրդին, իսկ կառավարութիւնը սպաննալիքներով շնորհակալութեան ուղերձներ ստորագրել կուտայ։

Եւրօպական պետութիւններն ալ սկսած են դարձեալ ծիծաղել մեր ողբի վրայ։ Անգլիոյ, Ֆրանսիոյ և Ռուսիոյ դեսպանները, իրենց կառավարութեան ըստացած հրահանգներու համաձայն, հայերու պաշտպանութեան գործին հսկելու և ի հարկին այդ առթիւ ձեռնարկուելիք միջոցներու մասին միասին խորհրդակցելու համար հրահանգ տուած են Մուշ գտնուող իրենց հիւպատոսներուն, այն հիւպատոսներուն, որոնք գեռ Մայիս 5-ին ամեն ձիգ կը թափէին, որ քաջարի Անդրանիկը իր խմբերով միասին անձնատուր լինէր թիւրք կառավարութեան, որպէս զի հայ ժողովուրդը ու է ընդդիմութիւն չկրնար ցոյց տալ, Սուլթանը աւելի հեշտութեամբ գործադրէր իր հրէշաւոր ծրագիրը և հիւպատոսներն ալ „հսկէին“ կամ ականատես լինէին Հայ ժողովրդի խողխողուելուն։

Սօսիօրի ակիբը զուարճացող դեսպաններն ալ քարեհաձած են Բ. Պրան ուշադրութիւնը հրաւիրել, թէ վերջինս պարտաւոր է միջոցներ ձեռք առնել և արգելել, որ թիւրք զինուորները ծայրայեղութեանց չը դիմեն, այսինքն, քիչ-քիչ կոտորեն այնպէս որ կոտորածի ձայնը Եւրօպա չը հասնի և իրենց ալ խաղաղութիւնը վրդովուի։

ՄԱԿԵԳՈՆԻԱ

Ապրիլ 27-ին Սէրէսի մօտերը ընդհարում մը տեղի ունեցեր է Մակեդոնացի յեղափոխականներու և թիւրք զինուորներու մէջ։ Յաղթութիւնը մնացեր է այս անգամ ալ բիրտ ոյժի կողմը։ Յեղափոխականներու կէսը սպանուած, մնացեալ կէսն ալ գերի բռնուած է։

Ըստ վերջին Թրքո-Պուլկարական համաձայնութեան Սուլթանը բարեհաճած է Պուլկարի գտնուող Մակեդոնացի փախստականներուն իրենց հայրենիքը վերադառնալը թոյլատրող իրաւունք ստորագրել։ Պուլկար կառավարութիւնը Թիւրքին հաճելի երևնալու համար տենդով ամեն միջոց կը գործածէ, որ Մակեդոնացիները շնորհուած ժամանակը լրանալէն առաջ ներս մտնեն։ Չը նայած որ այդ ժամանակը Մայիս 19-ին կը լրանայ, և որ այդ թուականէն վերջը ոչ ոքին չը պիտի թոյլատրուի ներս մտնել, Մակեդոնացիները սակայն բնաւ փոյթ չեն ըներ այդ „շնորհքէն“ օգուտ քաղելու, քաջ դիտնալով թէ ինչ կսպասէ իրենց, երբ ներկայ պայմաններու մէջ վերադառնան Մակեդոնիա։

Ռուսական Աւստրիական բաղաբային (civil) պաշտօնեաները ինչպէս կերևի, Սէլանիկէն ձանձրացած են և քիչ մը օգափոխութեան համար Մանասթըր գնացեր են, ուր շքեղ ընդունելութիւն գտած են տեղական թիւրք կառավարութեան և օտար հիւպատոսներու կողմէ ի վարձատրութիւն իրենց աչալուրջ գործունէութեան — ոչինչ ըրածին համար։ Մանասթըր մի քանի օր հանգըստանալէ յետոյ դարձեալ վերադարձեր են Սէլանիկ։ Այս պտոյտի մի այլ պատճառն ալ այն է, որ կատարած ըլլան Ռուս և Աւստրիական կառավարութեանց այն խոստումները՝ թէ յաջողաբային պաշտօնեաները իրենց իսկ աչքով կացութիւնը տեսնելով՝ աչալուրջ պիտի հսկեն Յ վիւայեթներու բոլոր անցուդարձերին։

Դանդաւորմերիայի խնդիրը գեռ ևս կը մնայ թըղթի վրայ։ Անգամ մը որ դեսպանները չարաչար աշխատանքով յաջողեցան ժէնէրալ Ճիօրձիսը և օտար օֆիսէրները Կ. Պոլսէն դուրս հանելու — ուր ժողովրդի ծաղրի աւարկայ դարձած էին — ամբողջ գործը քնացած կերևի։ Միակ յաջողութիւնը այն է, որ օտար օֆիսէրները ողջ առողջ Սալօնիկ հասած են և կրցած են փոքր պտոյտ մ'ալ ընել դէպի Մանասթըր և իսկիւր։ Ապա վերադարձեր են Սալօնիկ, ուր Պոլսոյ նըման, ճանապարհները պիտի չափչփեն, մինչև որ թիւրք կառավարութիւնը բարեհաճի պայմանագրութիւնը ստորագրել և կամ յաջողի Պանկ Օթթօմանը համոզել, որ անոնց թռչակը կանոնաւոր վճարել խոստանայ, զի դատարկ է գանձն տէրունական։

ԱՐԱՐԻԱ

Արարիոյ մէջ խառնակութիւններ և ապստամբական շարժումներ օրըստօրէ կը շատնան: Մէտինէի մէջ կռիւներ տեղի ունեցած են երկու հակառակորդ շէյխերու և անոնց հետևորդներու մէջ: Խուժը մը Արաբներ՝ Մէտինէ ուխտագնացութեան ժամանակ՝ յարձակում ըրած են Պօլիսի իշխանուհւոյն վրայ, որ ըստիպուած իր ուխտագնացութիւնը յետաձգէ: Ազիր ամբողջովին յեղափոխական վիճակի մէջ է: Հիճազի մէջ կարաւանները կը կողոպտուին և ճամբորդները կը սպաննուին: Եէմէնի մէջ սովը սաստկացած է և շատ տեղեր ապստամբութեան դրօշակ պարզուած: Աւելորդ է ըսել, որ Անգլիոյ հացին իւր քսուեցաւ, որը հանգամանքէն օգտուելով սկսեց Երաբիան Եգիպտոսի հետ միացնելու աշխատիլ: Դիւանագիտական ջորջանակին մէջ այն կարծիքը կը տիրէ, թէ Անգլիոն կը յաջողի իր այդ նպատակին մէջ, մանաւանդ որ Խտիվն ալ համաձայնութիւն ցոյց տուած է: Այսպէս ուրեմն մի հարուած ևս Սուլթանի յաւիտենական խալիֆայութեան:

ԹԻՒՐԿԻԱ

Morning Leader-ը կը տեղեկանայ, որ Սուլթան Մուրատը մահուան դուռը հասած է և Ապտիւլ Համիտը մեծ երկիւղի մէջ է անոր համար, որ մի գուցէ Մուրատի հետևորդները — Երիտասարդ Թիւրքերը — ապստամբին իրեն դէմ: Պօլսոյ մէջ զինուորական գիշերապահները կրկնապատկուած են և ամենախիստ միջոցներ ձեռք առնուած՝ մայրաքաղաքին մէջ ու և է ապստամբական շարժում տեղի ու տեղը խեղդելու համար:

Daily Chronicle-ի թղթակիցը կը հեռագրէ, որ Սուլթանը ամեն պատրաստութիւն տեսած է Պրուսա փախչելու և արդէն շատ մը թանկագին իրեղէններ հոն փոխադրել տուած է:

Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ Հիւսիսային Արջի կրած պարտութիւնները մեծ ցնծութեամբ կընդունուին թիւրքերու և մանաւանդ պաշտօնական շրջանակներու կողմէ: Չորրորդ զօրաբանակին միացած 78 վաշտ համիտիէ հեծելազօրքը, ինչպէս նաև Հինգերորդ զօրաբանակի բոլոր պահեստի զինւորները շարժուն վիճակի մէջ դրուելու վրայ են: Զինուորական այս պատրաստութեանց պատճառն ալ Ծայրագոյն Արեւելքի պատերազմն է: Թիւրքիոյ պատերազմասէր կուսակցութիւնը օգտուելով Ռուսիոյ ներկայ դրութենէն, Հայկական և Մակեդոնական խնդիրները կոտորածով մը վերջնականապէս լուծելու կարծիքին է, իսկ Սուլթանը տեսնելով, որ Անգլիան դարձեալ սկսած է իւր դիկտատօրական դերը Մօսուոր Արեւելքի մէջ, մասսայական կոտորածներէն խոյս տալով՝ իր հրէշաւոր ծրարագիրը լռիկ մեջիկ կատարելու կողմնակից է:

ՌՈՒՍԻԱ

Ռուսներու «կէս մարդ» կարծած և արհամարհած քաջարի ճարձները Ռուս բերօհրատիայի արջային գլխուն մէկը միւսէն աւելի խիստ հարուածներ կիջեցնեն հետզհետէ, որ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը հրճուանքով կը լեցնէ, որովհետև Ռուս միապետութեան ամբարտաւանութիւնը իր գագաթնակէտին հասած էր: Անոր պէտք էր մի լաւ դաս, և տրուեցաւ այդ դասը ճարձի կողմէն: Ռուսիան իր ծովային և ցամաքային ամօթալի պարտութիւններէն դառնացած, սրտի ամբողջ ժահրը կուղէ թափել իր հպատակ անգոր ժողովրդների գլխուն:

Երբին խռովութիւններն ալ մեծ չափեր ստացած են: Ըստ Daily Telegraph-ի Պէսարաբիոյ մէջ ռուս խուժանը — անշուշտ կառավարութեան դրդմամբ — յարձակում գործած է այնտեղի հրէաներուն վրայ և հանդիպած տուները քանդեր ու բազմաթիւ անձինք, մինչև իսկ 15 տարեկան օրիորդները սրէ անցուցած են, այն պատճառաբանութեամբ, որ Անգլիոյ և Ամերիկայի մէջ գտնուող հրէաները եղած են Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ ռուսական արեան գետի նըման հոսելուն պատճառը:

Երբին Գործոց նախարար Պլէվէն խոստացած է հրէաներու կացութիւնը բարելաւելու համար նոր կանոններ մշակել:

Ըստ Laffan-ի գործակալութեան, Խարպինի մէջ կախաղան բարձրացած են, անցեալ տարի ուսանողական շարժումներուն մասնակցած ըլլանուն համար, Սիպերիա աքսորւած 3 ուսանողները, որոնք իբր թէ թելադրած ըլլան իրենց ընկերներուն, որ սոքա մերժեն ցարին «ամենաողորմածաբար» շնորհած ներուժը և չը պատերազմին ճարձացիներու հետ:

Հայրենասիրական ցոյցերու դէմ ուղղուած ուսանողական և ինքնապաշտպանութեան կօմիտէի? յայտարարութիւնները օրըստօրէ կը շատնան, որոնցմով կոչ կընեն ժողովուրդին՝ մերժել պատերազմի գնալ և չը մասնակցել ինչ որ հայրենասիրական կոչուած նուիրատուութեանց, որոնք պաշտօնեաներու և զայն հովանաւորող տիկիներու դրպանները միայն պիտի պարարտացնեն, այլ աշխատիլ ներկայ դասակարգային առանձնաշնորհումներու ջնջման և իւրաքանչիւրին հաւատար իրաւունքներ ստանալու համար:

Ժողովուրդը ռուս նաւատորմի և բանակի կրած պարտութիւններէն օրըստօրէ վհատելու վրայ է, և եթէ շուտով ռուսական յաղթութիւններու լուրը չը հասնի՝ ներքին յեղափոխութիւնը անխուսափելի պիտի դառնայ, և այդ կը լինի ցարիզմի տապալման օրը:

ԱՆԳԼԻԱ ԵՒ ՖՐԱՆՍԱ

Ապրիլ ամսոյն մէջ ստորագրուեցաւ Անգլո-Ֆրանսական համաձայնութիւնը, որ թէեւ առևտրական դաշնադրութիւն մ'է, բայց և այնպէս, հայկական խնդրոյն լուծման համակիր երկու մեծ պետութեանց մէջ պատասխան դարձած տեսլութեան անհետացումը և իրարու եղբայրական ձեռք մեկնելը ուրախալի երևոյթ է, մանաւանդ այն պատճառով, որ այդ մերձեցմամբ կը տկարանայ հայկական խնդրոյն ռուսերիմ թշնամի Ռուսիոյ ազդեցութիւնը:

Մակեդոնական խնդրոյ առթիւ Անգլիոյ թէ պարբերականի և թէ յօդոսերու սրահին մէջ սուր հարցապնդումներ եղան: Ազատական լոբիներու պարագլուխ Լորտ Սքէնսըրը յայտնելով որ Ժանդամբերիայի խնդիրը չուրը ինկած է, հրաւիրեց արաբքին գործոց նախարար Լորտ Լէնստօֆը, որ ըստ իր խոստման ազգու միջոցներ ձեռք առնէ Մակեդոնիոյ մէջ կարգ ու կանոն վերահաստատելու համար, այդ անմիջական կարգադրութիւն անհրաժեշտ է այն պատճառով որ ձեռք մեռը արդէն անցած է և գարնան բացուելով անցեալ տարուայ նման արինհեղութեան սկսելուն մեծ երկիւղ կայ: Լորտ Նիւթըն (պահպանողական) ըսաւ թէ խնդիրը ինչքան քաղաքային պաշտօնեաներուն կը վերաբերի, ո և է յառաջագիծութիւն չէ եղած, և ինքը յոյս ալ չունի, որ ապագային մէջ ըլլայ: Մակեդոնիան պատերազմական դրութեան մէջ է գրեթէ, անհրաժեշտ է որ մեծ պետութիւններն քօնֆերանս լը ընեն, որով միայն կարելի է գոհացուցիչ լուծում ստանայ այդ խնդիրը:

Լորտ Լէնստօֆը հետեւեալ կերպով պատասխանեց. «մեծ երկիւղով կը զիտեմ Պալքանեան թերակղզւոյ ներկայ կացութիւնը... Բարենորոգումներու ծրագրի գործադրութիւնը շատ դանդաղ կընթանայ: Մեզ յայտնի է, որ ծրագիրը ինչքան ալ լաւ ըլլայ և թիւրք կառավարութեան կողմէ ինչքան ալ պատրաստակամութեամբ ընդունելի, դա հերիք չէ, որովհետեւ թիւրք պաշտօնեաները բարենորոգումները յետաձգելու արհեստին մէջ ամեն որ կը չափազանցեն:

Լորտ Նիւթընը առաջարկեց «Լեւոպական քօնֆերանս» մը. ես միշտ այն կարծիքին եմ, որ «Եւրոպական քօնֆերանս» մը ո և է օգուտ չունի, եթէ նախ քան այդպիսի քօնֆերանսի մը կայանալը մեծ պետութիւնները իրենց մէջ չը համաձայնին ձեռնարկուելիք միջոցներու մասին: Մակեդոնիոյ համար չարիքներու ամենէն մեծը կը լինէր, եթէ քօնֆերանս մը գումարուէր և առանց իրերի ներկայ դրութեան վերջ զնոյ միջոց մը գտնելու ցրուէր: Մենք մեր ձեռքէն եկած ամեն միջոց պիտի գործադրենք բարենորոգումներու գործադրութիւնը արագացնելու համար»:

Ինչքան ալ անկեղծ լինին Լորտ Լէնստօֆի ար-

տայայտութիւնները, սակայն ինչ կարելի է սպասել Անգլիոյ ներկայ կառավարութենէն, որուն նախարարապետ Պալքուրը, դեռ անցեալ տարի յայնցանքի ծանրութիւնը՝ մակեդոնացի յեղափոխականներուն վրայ կը ձգէր:

ԱՄՍՏՐԻԱ ԵՒ ՀՈՒՆԳԱՐԻԱ

Ռուս-ճարձնական պատերազմը իր հակադէպութիւնը ունեցած է և՛ Աւստրո-Հունգարիոյ վրայ: Daily Telegraph-ի թղթակիցը կը հեռագրէ որ կառավարութիւնը 547 միլիօն քրօն կուզէ իր նաւային և ցամաքային զօրութիւնները ամրացնելու համար:

Արաբքին գործոց նախարար Կոմս Գոլուխովսկի այդ մասին արտասանած իր ճառին մէջ Պալքանեան գործերու մասին ալ խօսած է հետեւեալ կերպով: «Մակեդոնական բարենորոգումներու գործը գոհացուցիչ յառաջագիծութիւններ կընէ. չը նայած որ մեր ամեն քայլափոխին թիւրքերու կողմէ անվերջ դժուարութիւններու կը հանդիպինք, յաջողեցանք Մուրցաէ կի ծրագրի ամենակարեւոր կէտը գործադրել տալ այն է Ժանդամբերիայի վերակազմութիւնը: Օտար օֆիսէրները այժմ գործի գլուխ անցած են և կը յուսամ որ մօտիկ ապագային պիտի կրնանք արդիւնքը տեսնել»:

Ապա՝ թիւրքիոյ գլխուն մեծ սպանալիքներ կը կարդայ՝ ըսելով թէ Ռուսիան և Աւստրիան իրենց յանձնուած միսիան մինչև վերջին կէտը պիտի կատարեն: «Թիւրքիոյ խոչընդոտ ըլլալը պարզապէս իր իսկ շահերին վնասել է, ինչպէս որ անցեալին մէջ շատ շատ անգամներ կուրօրէն ըրած է: Մենք երբէք չը պիտի դադար անենք մինչև որ ծրագիրը կատարելապէս գործադրուի: Աշխարհի մէջ չկայ ո և է տեղ մը, ուր այնպիսի իմրիկներ դարձուին ինչպէս Պոլսոյ մէջ: Եթէ բարենորոգումները չը գործադրուին, դա ապացոյց պիտի ըլլայ, որ թիւրքիան շտկելը անկարելի է և չարաշուք վախճանը անխուսափելի: Չեմ ուզեր մարգարէանալ, բայց կան թիւրքական հպատակներ, որոնք այլ ևս չը պիտի հանդուրժեն ներկայ թիւրք ընթիւմին և շատ հասկանալի է, որ այնտեղ գտնուող ժողովուրդը կը նախընտրէ մեռնել, քան այդպիսի պայմաններու տակ ապրիլ»:

Կոմս Գոլուխովսկի այս կծու խօսքերը խորունկ ազդեցութիւն մը ըրած են: Պոլսոյ Ռուս և Աւստրիական դեսպանները հրահանգ ստացած են, որ Պոլսէն մեկնին: Զինովիէվ արդէն Պետերսբուրգ գացած է, Պետերսբուրգի և Վիեննայի մէջ այն կարծիքը կը տիրէ, թէ Գոլուխովսկիի սպանալիքները և գեապաններու բացակայութիւնը թիւրքիոյ վրայ ներգործիչ ազդեցութիւն մը պիտի ընեն:

Գոլուխովսկի այն խօսքը թէ «Մակեդոնական

բարենորոգումներու գործը գոհացուցիչ յառաջագիծութիւններ կրնէ՞, անշուշտ զուրկ է ունէ հիմք ունենալէ: Իրողութիւնը յայն է, որ Սուլթանի բաղադրանքները դարձեալ յաղթող դուրս ելաւ և Մահմեդեանցիները հայերու նման ձգուած են իրենց բաղդին, որ թիւրքերը վարուին անոնց հետ այնպէս, ինչպէս որ իրենց գազանային կիբերը կը թելադրեն:

Այս դրութիւնը երկար չի կրնար տևել և Պալատեան երկիրը շուտով կը բոցավառի այրուող գիւղերու կրակով և մթնոլորտը կը լեցուի կոտորուող անշուշտ կին և երեխաներու ճիչերով:

Այսօր իր ճառին վերջին մասին մէջ ինքն ալ կը խոստովանի, որ յոգնացուցիչ յառաջագիծութիւններ կրնէն՝ լոկ բառեր են, և կը սկսի սպառնալիքներ կարդալ Սուլթանի գլխուն: Սուլթանը ի հարկէ, շատ լսած է այդ տեսակ սպառնալիքներ, որոնց երբէք կարևորութիւն չի տար, քանի եւրոպական պետութեանց եսասիրական շահն ու իրարու հանդէպ ունեցած կասկածոտ վերաբերմունքը Սուլթանին թե ու թիկունք կըլնան իր յիշատակը Մարդասպանի գերին մէջ ալ աւելի առաջ գնալուն և կուշտ-կուշտ ծիծաղելուն Եւրոպայի վրայ:

Բ. ՎԱՐԱՋԻԱՏ

ՀՅՈՒՄՈՐԱԿԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Ա. ՊՕԼԻՍ, 16 Մայիս

Վրդովեցուցիչ լուրեր կտացուին Հայաստան գրտնուղ հիւպատոսներէն և սրիշներէն: Պիթլիսի մէջ լուր կը պտտի, որ անցեալ ամսոյն վերջերը բիւրտերը յարձակեցան և այրեցին Մշոյ շրջակայքի մի շարք հայ գիւղերը և բնակիչներէն շատերը ջարդեցին: Ապստամբները Սասունի մէջ զեռ ևս կը պահեն իրենց զիբերը և նոյն իսկ կը հաղորդուի որ վալին ամենավերջին քայլն առած է, ինքը՝ իր պաշտօնեաներու, Մշոյ և Սասնոյ հայոց եպիսկոպոսներու և ուրիշ հայ երեւելիներու հետ միասին անձամբ գնալով ապստամբներու անձնատուր լինելու մասին բանակցելու: Սակայն չի կարծուիր, որ յաջողի, որովհետեւ ապստամբներու նպատակն է Մեծ պետութեանց միջամտութիւնը ձեռք բերել երկրի ներկայ խառնակ դրութիւնը երկարացնելով և կամ կոտորածներ յառաջանել տալով: Անշուշտ ոչ մի առարկութիւն չէ կարելի ընել, եթէ թիւրք կառավարութիւնը յեղափոխութիւնը զօգէր կանոնաւոր զօրքերու միջոցով և պատերազմական օրէնքները յարգելով, բայց կը վախճուի, որ ասոր փոխարէն, բիւրտերը ազատ արձակուին արդէն տանջող ժողովրդի վրայ և մի քանի տարի առաջուան նման, բայց փոքր քանակութեամբ, կոտորածներ առաջացնեն:

Անգլիական դեսպան Սըր Նիքոլա Օ'Բոնըրը կրկին և կրկին Բ. Դրան ուշադրութիւնը հրաւիրած է ներկայ դրութեան վտանգաւորութեան վրայ և խստի պահանջած է, որ քրտական ծայրայեղութիւններ եթէ և կամ երբ պատահին, պէտք է ուժեղ ձեռքերով զսպուին և պարագլուխները խստի պատժուին:

Times

Ա. ՊՕԼԻՍ, 20 Մայիս

Ապստամբութիւնը՝ ապստամբներու լեռնային տեղեր նորէն կենդրոնացումը անհնարին դարձնելու և Սասնոյ շրջակայքը խաղաղութիւնը վերահաստատելու համար ծրարագրած է քար ու քանդ ընել բոլոր հայ գիւղերը և ժողովուրդը բնակեցնել դաշտը, ուր աւելի հեշտ պիտի ըլլայ անոնց վրայ հօկել:

Reuter

ՊԵՐԼԻՆ, 18 Մայիս

Ըստ Breslauer Zeitung-ի՝ ցարի կեանքի դէմ սպանութեան փորձ կատարուած է, բայց անյաջող անոցամ: Փորձ ընողը Պետերսպուրգի համալսարանի ուսանողուհիներէն 20 տարեկան օրիորդ Մելեչկովսկին է, որու հայրը փրօֆ. Մէրչկովսկի Պետական Խօրհրդոյ անդամ մէ և երեք ցարերու կօքմէն ալ յաջորդաբար մեծ պատիւներու արժանացած:

Օրիորդը խոստովանած է, որ իր նպատակը ցարը սպաննել էր: Թէև ստոյգ տեղեկութիւն չկայ, բայց կըսուի թէ մահուան դատապարտուած է՝ կախաղանի պատիժով:

Daily Express

ԼԻՆԵԱՆ, 29 Ապրիլ

Լըվաթնի գաւառապետին վրայ սպանութեան փորձ կատարուած է: Արձակուած երկու գնդակներէն մին թափանցած է կուրծքին: Տէօրը քաղաքական բնոյթ կը կրէ:

Reuter

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱԽԱՀԱՆԳԻՍՏ Մ-դի գանձարանում մինչև 1903 Ապրիլ 2—Յուլի 14-ը ստացուել են.—

1. Առիւծ խ. 4 ը 80 Կ, Տարած խ. 5 ը 60 Կ, Նոր Աշխարհ խ. 5 ը, Մարտինեան խ. Փետր—Մարտ ՎՃ. 21 ը 50 Կ, Արաքս խ. Փետր—Մարտ ՎՃ. 36 ը 80 Կ, Աւանեան խ. Մարտ ՎՃ. 5 ը 50 Կ, Կրակ խ. Մարտ ՎՃ. 4 ը 20 Կ, Երիտասարդ խ. Մարտ ՎՃ. 11 ը, Հարաֆեան խ. Մարտ ՎՃ. 5 ը, 20 Կ, Կայծակ խ. Յունւար, Փետրւար և Մարտ ՎՃ. 56 ը 40 Կ, Վրիժառու խ. Յունւար, Փետրւար և

Մարտ վճ. 18 ր 60 Կ, Կրակ Խ.-ից նւէր 3 ր, Կայծակ Խ.-ից նւէր 1 ր 50 Կ, Թ. աճեմից նւէր 80 Կ, Ի. Ի. ժիջցով նւէր 15 ր, Բէճկէրից նւէր 1 ր, Անգաճեմից տուգանք 4 ր. Նւէրներ Գետր. ամսոյ՝ Երիտասարդ Խ. 21 ր 95 Կ, Կայծակ 1 ր 50 Կ Տարօն Խ. 4 ր 20 Կ, Կրակ Խ. 8 ր 60 Կ, Հարաժեան Խ. 5 ր 70 Կ, Վրժառու Խ. 5 ր 90 Կ, Մատինեան Խ. 3 ր 10 Կ, Ապրանեան Խ. 5 ր, Նոր-Աշխարհ Խ. 6 ր.

2 Նւէրներ.— «Անդադար» Խ. 7 ր, «Արինարբու» Խ. 12 ր. «Առիւծ» Խ. 2 ր 50 Կ, «Ժաղիկ» Խ. 3 ր, Ջինուր «Լորից» 1 ր. «Աններ» Խ. զինուր Յակոբ 2 ր, Գասպար 2 ր, Ներսէս 2 ր. Թաթոս Անահտանց 25 ր, «Ժաղիկ» Խ. 6 ամս. 3 ր, Մուսին 2 ր, Պողոստ 1 ր 50 Կ, Փարսեան 1 ր, Մարաղաղ-Եփրատ, Մուրադ, Պարոյր 1 ր 90 Կ, Երկաթագործ, Սիրոյ 2 ր. 50 Կ, Անդամ, Ժամաստ, Բերդաբար 1 ր 50 Կ, «Արմատ» Խ. 30 ր, «Երիտասարդ» Խ. 26 ր 80 Կ, «Հարաժեան» Խ. 15 ր, «Տարօն» Խ. 17 ր 50 Կ, Ոմն 1 ր, Փարսադան 8 ր.—Ամսագրաներ.— «Մատինեան» Խ. 10 ր, «Ապրանեան» Խ. 4 ր 80 Կ, «Աններ» Խ. 3 ր, «Կայծակ» Խ. 14 ր 80 Կ, «Նոր-Աշխարհ» 3 ր 50 Կ, «Ժաղիկ» Խ. 4 ր 80 Կ, «Արար» Խ. 27 ր, «Աններ» Խ. 3 ր, «Առիւծ» Խ. 4 ր 50 Կ, «Հարաժեան» Խ. 4 ր 40 Կ, «Երիտասարդ» Խ. 14 ր. 20 Կ, «Տարօն» Խ. 6 ր 40 Կ, «Արթուր» Խ. 6 ր 80 Կ, «Կայծակ» Խ. զինուրներէց 15 ր, «Արար» Խ. զինուրներէց 2 ր, «Ժաղիկ» Խ. 30 ր, «Ժաղիկ» Խ. 5 ր 20 Կ, «Տարօն» Խ. 6 ր, «Կրակ» Խ. 4 ր 80 Կ, «Աններ» Խ. 4 ր 20 Կ, «Անդադար» 5 ր 80 Կ «Մատինեան» Խ. 9 ր 10 Կ, «Ապրանեան» Խ. 6 ր, «Հարաժեան» Խ. 6 ր 40 Կ, «Երիտասարդ» Խ. 15 ր, «Առիւծ» Խ. 4 ր 80 Կ, «Ժաղիկ» Խ. 6 ր 80 Կ, «Կայծակ» Խ. 13 ր 20 Կ, «Արթուր» Խ. 9 ր, «Արինարբու» Խ. 5 ր 20 Կ, «Նոր-Աշխարհ» Խ. 2 ր 50 Կ, «Ապրան» Խ. 5 ր 60 Կ, «Աններ» Խ. 3 ր, «Արմատ» Խ. 6 ր, «Հարաժեան» Խ. 9 ր, Մատինեան Խ. 10 ր «Առիւծ» Խ. 8 ր, Կայծակ Խ. 18 ր 80 Կ, «Տարօն» Խ. 7 ր 60 Կ, «Արինարբու» Խ. 4 ր 40 Կ, «Երիտասարդ» Խ. 21 ր, «Նոր-Աշխարհ» Խ. 2 ր 50 Կ, «Արինարբու» Խ. զինուրներէց 2 ր, «Արթուր» Խ. 15 ր 50 Կ, «Երիտասարդ» Խ. 25 ր, «Ժաղիկ» Խ. 125 ր, Ե. յետ տուգանք 10 ր, «Արար» Խ. 25 ր, «Երիտասարդ» Խ. 21 ր 10 ր, «Տարօն» 16 ր 10 Կ, «Մատինեան» Խ. 10 ր 90 Կ, Առիւծ 7 ր 80 Կ, «Հարաժեան» Խ. 9 ր, «Աններ» Խ. 3 ր, «Յուսիկ» Խ. 9 ր 40 Կ, «Ժաղիկ» Խ. 6 ր 80 Կ, Մամուտից 5 ր, «Արմատ» Խ. 6 ր, «Արինարբու» Խ. 4 ր 60 Կ, «Կրակ» Խ. 6 ր 50 Կ, «Ապրան» Խ. 6 ր, Նւէր Պ. Պ. Անատ 1 ր, Վազգէն 5 ր, Վահան 3 ր, Վազգէն (2 ամս.) 2 ր, Վահան 2 ր, «Կայծակ» Խ. 13 ր 20 Կ, «Յուսիկ» Խ. Նւէր 7 ր 60 Կ, Նւէր Պ. Պ. Արտաւազից եւ Մամուլէից 5 ր, Բարձրաբից, Մարտնոյից եւ Սարգսից 1-ին ր, Փարսադանից (3 ամս.) 3 ր, «Նոր-Աշխարհ» Խ. 2 ր 50 ր, «Արթուր» Խ. 10 ր 10 Կ, «Աններ» Խ. 2 ր 60 Կ, «Երիտասարդ» Խ. 13 ր, «Արթուր» Խ. 14 ր 80 Կ, «Արինարբու» Խ. 4 ր, 80 Կ, «Ապրան» Խ. 6 ր, «Առիւծ» 8 ր 20 Կ, Նւէր Նոտարիոյից 2 ր. Գմբ. 935 ր. 80 Կ. (շար.)

ՆՈՐ-ՆԱԽԱՀԱՆՈՒՄՍ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ԸՆՏԱԳԵԼ ԵՆ 1904 Փետր. 10—Ապրիլ 10.—

«Անի» Խ. Ռուբինեան Խ. 17 ր 50 Կ.— Նւիրել են՝ Պ. Պ. Գայլ-Վահան, Մարտատ, Վահագն, Դուրգէն, Յովնան 2-ին ր. Արամայիս, Կայծակ, Մամիսն, Մատո, Պերճ, Արտաւազը, Արատ 1-ին ր, Արեգ 50 Կ. Մատուն Խ. 25 ր.— Նւիրել են՝ Փոթորիկ, Տաճատ, Մհեր Աշոտ-Երկաթ 4-ին ր, Վրժառուից, Լեւոն 3-ին ր. Բազրատունեան Խ. 4 ր 80 Կ. (Փետր. ամս.) Նւիրել են.— Հրաչեայ, Արտաւազը, Մամիսն, Աբաս, Մատո, Հայկ, Մուշեղ 50-ին Կ, Մարտատ 1 ր, Հայկակ 30 Կ. Ռուբինեան Խ. փետր. ամս. 6 ր 25 Կ. Բալուի Արամեան Խ. 21 ր 60 Կ.—Նւիրել են՝ Կայծակ 2 ր, Կորեճ 3 ր, Երրէն 10 ր Բազէ 3 ր, Թաթոս 60 Կ, Նորայր 1 ր 20 Կ, Մանրոյ 1 ր, Յովնան 50 Կ, Կարպետից Նւէր 30 Կ. «Մամուլ» եւ Պատանի Հայաստան՝ Խ. ամս. 4 ր 55 ր. Նւիրել են՝ Երրէն 1 ր 25 Կ Գայլ-Վահան 15 ր, Տիրան 20 Կ, Ապրան-Բազար 50 Կ, Արա-Շանթ 45 Կ, Արամ 30 Կ, Արտաւազը 10 Կ, Հայկ 1 ր 20 Կ. Պարոյր 20 Կ, Հրաչեայ 20 Կ. Արտաւազը Սիւնիկից Նւէր 5 ր, Արեւից 1 ր. «Աշխարհ» ա. Չէլճուլիցից փետր.—Յուկո 9 ամս. 9 ր, Սուրէնից 2 ամս. 2 ր. Գմբ. 96 ր 70 Կ.

ԼԵՒԵԼ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ԸՆՏԱԳԵԼ ԵՆ 1903 Թ Հոկտ. 1—Ապրիլ 1-ը.—

Երեւոյից 288 ր 87 Կ, Վրժառուից 60 ր 52 Կ, ամսագրաներից 31 ր 75 Կ, Զանազան Նւիրելից 11 ր 35 Կ, Տոկոս 17 Կ. Գմբ. 332 ր 66 Կ.

ԾԻՆԱԽՈՏ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ԸՆՏԱԳԵԼ ԵՆ.—

Կայծակ, Նուր, Փայլակ, Վազր, Առիւծ, Մեծ-Ապրան, Գար-Ան, Պարո, Արճիճ, Մանուշակ, Արծաթ, Աշոտ, Անահաթ 1-ին րուբի, Տէմիր, Գէլիկ, Բանաւի, Աղուէս, Խոնոր Փայլ, Ժանճ Կարկուտ, Մարդասպան, Հոգի-Հանող, Ծրագալոյս, Թէգիթէ, Բերդ Հազար, Անդամակ, Մարտիկ, Հովանոց, Տաճարայ, Զոգար, Դիտուն, Ապրան, Հայկապէր, Եահէն, Աթմաճ, Պիծա, Պիպեռ 50-ին Կայծակ, Երրէն 45 Կ, Զամուսը 40 Կ, Երկաթ, Մեծ 30-ին Կ, Փայլ, Զարնոյ, Զորք, 25 Կ, Մուսա, Երրէնակալ եւ Սիրով 20-ին Կ. Գմբ. 28 ր 80 Կ.

ԲԱՐԱՀԱՆՔԻ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ԸՆՏԱԳԵԼ ԵՆ

ԵՄԻՆՈՐԱՆ Խ. Պարոյր 2 ր, Սմբատ 1 ր 50 Կ, Միրզաաթ Բազրատ, Երրէն. Գիսակ, Աղբիւր. Վահան 50-ին Կ. Նւէր Գի-սակ եւ Միրզաաթ 2-ին ր. ՊԱՅԾԱՌ Խ. Բազրատունի եւ Աղ-բիւր 2-ին ր. ԲԱԶԱՆ Խ. Թորգոմ, Դուրգէն 1 ր 50-ին Կ, Թո-փուգ 2 ր, Երրէն. Հաթաւիկ, Արշակ, Վահան եւ Արամ 1-ին ր. Երրէն 20 Կ, Ժիրայր 1 ր 50 Կ, Երրէն 50 Կ, Թաթանի, Զա-ճարունի, Աղբիւր, Դէրոգ, Սիսակ, Սեորո-Աղբիւր Երրէն 1-ին ր Աշոտ, Դուրգէն, Աղբիւր 2-ին ր. ՊԱՅՄԱՆԱՅ Խ. Վարազդատ 1 ր 80 Կ, Գայլ-Վահան եւ Բազրատ 2-ին ր, Կարկուտ 1 ր 50 Կ. ՏՈՒՄԱՆ Խ. Ժիրանի եւ Վազր 2-ին ր, Մուշեղ 2 ր 50 Կ, Ա-բէ, Նիմուտ եւ Դիակ 1-ին ր. ԱՌԻԻԺ Խ. Մուշեղ, Զը-րէճեան, 1-ին ր, Եաքոբ 60 Կ. Զարին 50 Կ. Երանդ 1 ր. Հայ-կակ 80 Կ. Տիրան 1 ր. Բէճուկտար 50 Կ, Վահան 50 Կ. Փոքր Աշոտ 50 Կ. ԿԱՐԿՈՒՄ Խ. Սեւաթ 1 ր 50 Կ. Կարին, Սմբատ, Զարդիկ. Բազրատ. Բազրատ 1-ին ր. Արտաշէս 50 Կ. Գայլ-Վահան 1 ր. «Կանանչ» քաղաքի Վէճ Խ. Երրէն, Մարտիկ, Վարդան. Փիւկոս. Սամսոն 50-ին Կ. Աղբիւր. Արազաճ. Ե-ղիս, Երրէն, Մանասէ, Ալեքսանդր 1-ին ր. Տրդատ, Ագարիս, Լժուիկ, Արեւս 50 Կ. Գմբ. 70 ր. 90 Կ.

ԼԵՍԵԼ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ 1903 Թ Նոյեմբ. — 1904 Թ. Ապրիլ 15-ը ԸՆՏԱԳԵԼ ԵՆ.—

Մայր 100 ր, Խոնոր 150 ր, Զմիւռնիս 92 ր, Եարա եւ Եի-րակ (Երկու ընկերներ) 80 ր, Մոյգ 50 ր, Մեծ Հայաստան 15 ր Պարպեան 25 ր, Վանցի 25 ր, Մամա (Նախ. մի կին) 5 ր, Ար-փակ եւ Պոզ 5 ր, Կրակ 2 ր 50 Կ, Հուր 3 ր, Կորուկ, Եանթ, Զարա, Արփակ, Կիթառ, Ռոսորդ, Տաւրոս 1-ին ր, Սեւան 5 ր Երկու անձանց անձեր 1-ին ր, Անի Զաղար 3 ր, Պապիկեան եւ Նոր Սիրունդ 50-ին Կ, Պոպով (6 ամս.) 6 ր, «Միացեալ Խ Պապիկ, Նիգէ, Հայկ, Զագուճ, Կարո, Բարունակ, Յուսիկ 1-ին րուբի, «Երրէն» Խ. Հուր, Դուրգէն եւ Արփակ 1-ին ր, «Ե-րիտասարդ» Խ. Հազարան եւ Ասատ 5 ր, Հրատ, Սուրէն եւ Երանդ 1-ին ր, Պիւկտար 50 Կ, «Երիտասարդ» Խ. տամապետ Արսէն 14 ր 90 Կ, ամս. «Պորիկ» Խ. ամս. 51 ր 70 Կ, «Առիւծ» Խ. 6 ր 30 Կ. ամս. «Յառաջադէմ» Խ. 12 ր 80 Կ. ամս. Գմբ. 680 ր 70 Կ.

ԿՐԻՍԿՈՒԹԵԱՆՍ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ԸՆՏԱԳԵԼ ԵՆ ՀԵՏԵՆԿԱԼ ԳՈՒՄԱՐՆԵՐԸ.—

ՆԱԽԱՀԱՆՈՒՄՍ Մ-ՂԻ	450 ր.
ՄՈՐԱՐԿ	202 ր.
ԵԱՅԼԱՅԻ	100 ր.
ՊՈՒՐԿԵՐ	700 ֆ.
ՆՈՒ ԵՐՐԻ	100 ռու.
ՎԵՐՆԱՄ Հ. Պ-Ի	4 շէլ 2 ֆ.

Բ... Բղ-ից 80 ր 50 Կ. Նւիրատուններն են.— Յարոյ, Մահտեսի, Միրաչեան, Վնա, Հայ, Ոմ, Մահակ, Երրէն 3-ին ր, Վահան, Արտակ, Վաղուճեան, Գասպար, Կրկեան, Ռուստի, Զառապար, Ոմ, Միսար, Արեւ 2-ին ր, Սուրէն, Անայտ, Ոմ, Սար, Ոմ, Հուր 1-ին ր, Ոմ 50 Կ.

ՏՊԱՐԱՆ «ՀԱՅԱԿ» ԼՕՆԴՈՆ